

Милан Ст. Протић

ЛИЦА И НАЛИЧЈА

ИЗНЕВЕРЕНА РЕВОЛУЦИЈА 2

Београд 2005.

САДРЖАЈ

Предговор

Књига прва

Милошевићев пад - сећања и коментари

Од избора до преврата

"Дан кад су падале сузавице"

Пет година доцније

Додатак 1

Драгослав Аврамовић

Додатак 2

Вилијам Монтгомери

Додатак 3

Јакобински тестамент

Књига друга

Одломци из политичког живота нашег доба

Сусрети с Карађорђевићем

Сан и јава албанског питања

Под рефлекторима ЦНН-а

Фудбал важнији од политике

Ко је прави Србин?

Шта је хтео Павковић?

Авет плаве коверте

Одлазак великог Србина - Милутин Гарашанин

Маркс, а не Тито!?

Књига трећа

Срби и велике силе

Две гране истог стабла

Политика великих сила према Србији

Српске обмане

Предговор

Повремено су ми из дубина заборава стизали сигнали да сам негде већ наишао на наслов "Изневерена револуција".

Признајем, наслов ми се толико допао да се поштено нисам ни трудио да пронађем име оригиналног аутора.

У међувремену, до свести ми је дошла једна књига коју сам читао пре много година припремајући усмени докторски испит на универзитету у далекој Калифорнији. Било је то дело великог руског револуционара и писца Леона Давидовича Бронштајна, познатијег као Лав Троцки, чији је наслов у енглеском преводу гласио "The Revolution Betrayed" (1937). Сасвим природно, овај наслов је још неколико пута преузимао од Троцког, пре него што сам се усудио да учиним исто.

Ови редови су покушај да се почињена неправда макар делимично исправи.

* * *

Тек кад сам склопио странице рукописа "Изневерена револуција" схватио сам да у њему има непопуњених празнина. Да је било догађаја и сазнања која могу додатно помоћи да се разуме то чудно и тешко раздобље пре и после 5. октобра 2000. и да, управо због тога, заслужују да буду испрочани.

У овом уверењу су ме учврстиле и реакције читалаца прве књиге. Они су тачно уочили делове који недостају.

Искрен да будем, има и оних епизода у којима сам учествовао или којима сам присуствовао, а за које сам првобитно мислио да их не треба објављивати.

Да су ствари јасне и без тих појединости. Данас видим да сам се преварио. Овим исправљам своју грешку.

Најзад, непријатно ме је изненадила чињеница да је неколико београдских издавача, супротно својој репутацији слободоумних, избегло да објави прву књигу "Изневерене револуције". И поред свих разочарања, нисам очекивао да ће мој рукопис бити до те мере споран да га је требало заобићи.

* * *

Све су то били разлози што сам се упустио у још један списатељски поход. Моја сведочанства о људима, догађајима и појавама и овог ће пута бити пропраћена личним размишљањима о српској историји и судбини.

У пустој нади да ћемо једном наћи прави путоказ.

Књига прва

МИЛОШЕВИЋЕВ ПАД

Сећања и коментари

*Од избора до преврата
(септембар - октобар 2000.)*

Нико није веровао да је могућно победити Милошевића.

Пред крај изборне кампање, септембра 2000, европске дипломате у Београду позвале су ме на разговор. Домаћин је био шпански амбасадор ког сам добро познавао од раније.

На заказани ручак дошли су сви представници најважнијих европских држава. Нису крили свој страх у погледу исхода избора. Њима се чинило да Демократска опозиција Србије нема никаквих шанси против удружених Милошевића и Шешеља. Ово тим пре што су Мило Ђукановић и његова странка у Црној Гори донели коначну одлуку о неучествовању на савезним изборима. Овај потез Подгорице стране дипломате су тумачиле двоструким рђавим знаком. Прво, за њих је то значило да искусни Ђукановић не верује у могућност Милошевићевог пораза и да је то главни разлог његовог бојкота. И друго, процењивали су да без подршке из Црне Горе, изгледи српске опозиције готово да и не постоје.

Један од Европљана, Енглец, био је сасвим личан:

"Извините на директности, али заиста сам радознао да чујем шта вас је навело да се упустите у борбу против Шешеља и Горана Матића. Колико знам, ви сте интелектуалац и професор, а за борбу против њих потребне су сасвим друге особине и способности".

Нисам могао да му кажем да баш и нисам имао неког избора и да ми је место првог на листи ДОС за Нови Београд и Земун додељена у мом одсуству, пре свега зато што нико други од опозиционих челника није хтео или није смео

да прихвати ту изборну јединицу. Нови Београд се сматрао за главно Милошевићево упориште у престоници, а Земун је био под тоталном Шешељевом контролом. Сматрало се да је та изборна јединица унапред изгубљена, као и толико пута пре тога. На сваким изборима од 1990. овај део Београда упорно је гласао за Милошевића и његову власт.

Одговорио сам кратко:

"Ништа не брините, сигурно побеђујемо. После три недеље активне кампање, данас сам у то сигурнији него икад. Нека вас не брину Матић и Шешељ. Они можда делују страшно, али су уствари тигрови од папира."

Били су видно изненађени мојим самоуверењем. Што због повољних утисака из сусрета с бирачима, што због огромне жеље за успехом, вероватно сам звучао убедљивије него што сам био свестан. За мене у том тренутку наша победа није долазила у питање.

* * *

Недеља 24. септембар последње године двадесетог века, срећом, потврдила је моја предвиђања. Милошевић је био на коленима. Тако су говорили изборни резултати.¹

Не само што су кандидати ДОС водили на општинским и савезним изборима, него је и у оним најважнијим, председничким, Коштуница био далеко испред Милошевића. Пред крај бројања гласова, он се сасвим приближио цифри од 50 процената изашлих бирача. То је значило да је Милошевић готов још у првом кругу.

Изгледало је као да је све завршено, мада уствари није било.

---

¹ Свака изборна листа за савезни парламент садржала је пет кандидата зато што се и бирало пет посланика. У изборној јединици Нови Београд - Земун листа ДОС-Вијислав Коштуница чији је носилац био Милан Ст. Протић освојила је три мандата, док је листа СПС-ЈУЛ- Слободан Милошевић једва освојила један мандат. Један једини мандат освојила је и листа СРС-Војислав Шешељ.

Власт је одмах оспорила Коштуничин резултат најављујући други круг председничких избора у року од две недеље. Истовремено, ДОС је прогласио Милошевићев изборни пораз. Већ сутрадан је било извесна да режим и његов први човек неће мирно предати власт. Чекала нас је нова битка.

Односи у Демократској опозицији Србије никад нису били сасвим складни. Уместо да велика победа збрише разлике и умири сујете, она их је само продубљивала и појачавала. Током објављивања резултата појавиле су се прве пукотине и сумње. Чедомир Јовановић у име ДОС-а објављивао је једне бројке, Коштуничин штаб друге. Чудило је то што су оба извора потврђивала Коштуничин тријумф, а да при том нису били расположени за међусобну сарадњу. Радиле су одвојено уз сталне критике и оспоравања оног другог. ДСС је неколико пута захтевао да се уваже и објављују искључиво њихови резултати и да Јовановић престане с јавним наступима тим поводом. По њиховом тумачењу, Јовановићеве проценти били су произвољни и отуд компромутујући за Коштуницу. Поуздани су само они налази до којих дође Зоран Шами, професор математике и њихов једини стручњак за сабирање гласова.

Наравно, Јовановић није одустао, а јаз који се стварао између ДОС и ДСС бивао је све дубљи.

Тачно је да су Јовановићеве цифре биле непрецизне и да су се мењале из дана у дан.² Тачно је и то да је изборни штаб Демократске странке Србије реаговао веома споро остављајући Милошевићу велику могућност за иницијативу, али и опасне недоумице у јавном мњењу.³

---

² Једног јутра читав Београд је освануо облепљен плакатима и билбордима с исписаном бројком 52,5%.

³ Никад се није ни сазнао тачан резултат избора. Потоњи догађаји су то питање учинили беспредметним.

Правог разговора о томе шта да се ради није ни било. Свако је ковао своје планове и задржавао их за себе. И Коштуница и ДОС. А време је истицало.

* * *

Тих дана сам неколико пута видео Коштуницу или у четири ока или у врло уском кругу. Свилановић је највише наваљивао да се ти састанци одрже, јамачно зато што председника ДСС није познавао, а хтео је да га упозна и да му се што пре препоручи.

На једном од тих сусрета, могао је бити 27. или 28. септембар, упитао сам Коштуницу отворено:

"Шта ћеш сад да радиш? Милошевић неће признати твоју победу, то је јасно као дан. Колико видим, имаш два избора: или ћеш бити као Јован Без Земље или ћеш позвати народ на демонстрације и обарање режима на улици. Трећег нема."

Његов одговор је био овај:

"Бројке су на мојој страни и то је неспорно. Ми смо поштено пребројали сваки глас, ти знаш колико је Шами педантан у томе. Његов резултат несумњиво доказује моју победу. Видећемо шта ће рећи надлежни органи. Али, изнад свега, чекам реакцију Руса. Они ће на крају морати да заузму став. Не могу вечито да одлажу и да избегавају да се изјасне о ситуацији у Србији."

Наставио сам, као да сам предосећао о чему се радило:

"Морам још нешто да те питам и то сасвим добронамерно."

"Наравно, само питај."

"Да ли ти се ико јављао с Милошевићеве стране? Да ли је ико из његове околине, из војске или из полиције, покушао да ступи у везу с тобом?"

"Не, није нико", слагао је, а да није ни трепнуо.

Свилановић је, по свом старом обичају, ћутао и слушао. Да ли је неком преносио оно што је чуо вероватно никад нећемо сазнати.

Овај разговор ми је поставио више питања, него што ми је дао одговора. Помињање Руса, нарочито.

Догађаји су, међутим, почели да се ређају вртоглавом брзином. Зато сам и пропустио прилику да своје мисли и утиске средим и из њих извучем трезвене закључке.

* * *

Управо у то време Европљани су, преко Грка, покушали да нађу компромис.

Страхујући од сукоба и насиља, предлагали су други круг председничких избора као најразумније решење и то су чинили овим аргументима. Милошевић неће предати власт мирним путем догод на то не буде био присиљен непорецивим изборним резултатом. Резултати првог круга јесу дали велику предност Коштуници, али остаје отворено питање да ли је пређено 50% изашлих бирача. Употреба насиља може имати неизванан исход и може послужити као оправдање за Милошевићев опстанак на власти уколико опозиција буде оптужена за изазивање немира. Тиме би се постигло управо оно што Милошевић хоће - поништили би се резултати избора. Разлика у првом кругу између Коштунице и Милошевића толико је велика да не постоји никаква реална опасност од негативног изненађења, са сигурношћу се може очекивати још већа победа Коштунице. Милошевић нема одакле да црпи нове гласове, а изгубиће и један део добијених у првом кругу, јер народ у Србији не воли губитнике.

Све у свему, њихово убеђивање сводило се на прост савет: изаберите поуздан пут без ризика, не стављајте све на коцку.⁴

С том поруком у Београд је, почетком октобра 2000, стигао специјални саветник грчког министра спољњих послова⁵ - Алекс Рондос.

Рондоса сам упознао неколико месеци пре тога, на великом политичком саветовању у Атини који је организовао престолонаследник Александар Карађорђевић. Било је то средином априла 2000. На том скупу у једном хотелу на Егејском мору недалеко од грчке престонице, окупили су се сви опозициони лидери (осим Коштунице и Лабуса), чланови Крунског савета, великодостојници Српске православне цркве и поједини одабрани новинари. То је требало да буде прилика на којој ће се под окриљем наследника престола ујединити сви најважнији противници Милошевићевог режима. Од великог споразума, наравно, није било ништа.

Један сасвим неочекиван догађај је, међутим, скренуо пажњу грчке јавности на овај скуп и тиме му дао значај какав он иначе никако није могао имати.

Шта се то толико драматично десило па да састанак српских опозиционара и монархиста изазове такву гужву?

У својству изасланика министра спољњих послова Републике Грчке, Алекс Рондос је дошао да поздрави скуп. Сасвим дипломатски учтиво Рондос је свој говор почео речима:

"Your Royal Highness, Holly Fathers, Ladies and Gentlemen..."⁶

---

⁴ Наш народ би рекао: "Не правите од готовог вересију".

⁵ Био је то Џорџ (Јоргос) Папандреу, син грчког политичара и државника Андреаса Папандреуа. Рођен и школован у САД и с таквим породичним пореклом, Џорџ је био предодређен за велику политичку каријеру.

⁶ "Ваше Краљевско Величанство, Свети Оци, даме и господо..."

Сутрадан су све атинске новине пренеле његове речи. Јединствена оцена била је да је Рондос изазвао дипломатски скандал. Грчка јавност, врло осетљива по питању монархије због свог рђавог искуства с краљем, видела је авет прошлости у потпуно безазленом обраћању Алекса Рондоса. Да ствар буде још гора, наш принц Александар је у блиским рођачким везама с грчком династијом а и садашња наша принцеза Катарина је Гркиња. На удару штампе нашао се не само наш несрећни домаћин него и његов претпостављени.

Одједном су се око нас сјатили новинари са свих страна. Пљуштала су разна незгодна питања праћена оптужбама за монархистичку заверу у републикаској Грчкој.

Ни наши покушаји да објаснимо истински карактер скупа и улогу коју је имао Рондос нису имали никаквог ефекта. Ништа није вредело. Рондос је морао да поднесе оставку. Тек доцније, ствар је некако легла и он се неприметно вратио на свој положај.

У међувремену сам га видео још неколико пута у Атини различитим поводима.⁷

Захваљујући том познанству био сам донекле укључен у причу о могућем другом кругу председничких избора. Знао сам да је та идеја неприхватљива и Коштуници и ДОС-у, али сам пристао на разговор с Рондосом на ту тему чим је

Алекс Рондос је рођен у Африци у грчкој емигрантској интелектуалној породици. Енглески ђак и васпитаник дипломирао је историју на универзитету у Оксфорду. Широког европског образовања и културе, Рондос оставља снажан утисак на сваког саговорника. Он није дипломата од каријере, него је положај Папандреуовог првог саветника стекао на основу личног пријатељства. Отуд код њега нема оне уштогљености и званичности којом се најчешће одликују западне дипломате. Његов префињен начин изражавања и истанчан британски хумор помешан с његовим медитеранским и балканским коренима заиста га чини посебном личношћу и драгоценим познаником.

⁷ Током изборне кампање искрсла је могућност да министар Папандреу посети Београд и да у име Европске уније сретне Коштуницу и пружи му пуну подршку. За наш успех то је имало великог значаја. На Рондосов позив хитно сам отпутовао у Атину и направио договор о доласку Папандреуа и сусрету с нашим председничким кандидатом. Све је изведено тачно онако како смо се договорили. Порука је била права: Европска унија је на нашој страни и спремна је да помогне Србији уколико победе ДОС и Коштуница.

дошао у Београд 3. октобра 2000. И тад сам му рекао своје мишљење о узалудности његове мисије. Колико год су се и Рондос и још неки упињали да убеде Коштуницу и другове да је други круг најбезболнији излаз, реакција је остала непромењена и одречна.

Тако је ова европска замисао пропала без икаквих изгледа да успе.

* * *

Позиције су се сасвим разјасниле.

Милошевић и његова власт нису хтели да признају пораз, ДОС није хтео да се одрекне победе. Предстојао је расплет на улици.

За нас у Демократској опозицији Србије постојало је једно једино питање: колико је народа потребно да би Милошевић пао?

Из претходних вишеструких искустава научили смо да су масовност и распрострањеност кључни чинилоци за успех уличне побуне. То је значило да неће бити довољно уколико покренемо само Београд. Неопходно је било подићи читаву Србију на ноге. Али и то се догодило током зиме 1996. и 97. Месецима су хиљаде људи протестовали по српским градовима, па Милошевић није устукнуо. Овог пута се морало ићи до краја. Није више било ни времена, ни простора за погодбу.

На недељу дана пред 5. октобар стигао ми је један тајновит позив за састанак. Јављено ми је да треба да дођем у седиште Човићевог предузећа тачно у деветнаест часова, и то сам, а да о томе ником ништа не говорим. То је било све.

Како ми је речено, тако сам и поступио. Примили су ме и сместили у Човићеву канцеларију неки млади, мени потпуно непознати људи. Седео сам ту једно петнаест минута у тишини, а онда су ме, такође нечујно, превезли до хале

спортова у Железнику. Спровели су ме кроз саму дворану, преко кошаркашког терена, па онда уским степеницама кроз мрачан ходник поред кухиње, до једне скривене и скучене просторије. Ту ме је сачекао Небојша Човић⁸. Унутра су већ седели Зоран Ђинђић, Зоран Живковић и Драгољуб Мићуновић. Нешто доцније и на кратко појавио се и Горан Свилановић.

Човић нас је обавестио да је соба у којој смо се налазили заштићена од прислушкивања и да можемо разговарати потпуно слободно. Сећам се да нам је била послужена вечера, али да се дискусија на мах прекидала док је улазило послужење.

Главну реч је водио Зоран Ђинђић. Он нам је том приликом први пут представио свеобухватан план за обарање Слободана Милошевића. Његов предлог се у главним цртама сводио на ово. Први корак: потпуна блокада свих важнијих градова у Србији у којима су странке ДОС држале власт. То је подразумевало прекид свих комуникација у и из тих градова. Други корак: припрема генералног штрајка у читавој Србији. Ово се на првом месту односило на јавна предузећа. Трећи корак: велики протестни митинг у Београду којем би претходио организован долазак људи и возила из неколико магистралних праваца. Тако би се у главном граду окупио, поред Београђана, и огроман број демонстраната из унутрашњости.

Ђинђићев план се ослањао на утисак. Њему је било битно да акција у три корака произведе слику како је цела земља против Милошевића и да су му виталне полуге система отказале послушност. Главна је била порука Милошевићевом најближем окружењу: "С Милошевићем је свршено. Ми владамо ситуацијом. Напустите га и пређите на страну победника".

---

⁸ Тад је била подигнута оптужница против њега за подбуњивање рудара у Колубари. Заједно с њим оптужен је био и Борис Тадић.

Ђинђић је деловао смирено и одсечно. Изгледало је као да је све сређено и припремљено унапред и да присутни само треба да климну главом и поступе по наређењу.

Лако је могућно да је тај Ђинђићев заповеднички тон био разлог што су други оклевали неколико минута. И то кратко време било је довољно да се у ваздуху осети страховит раст притиска.

Први се осмелио да узме реч Зоран Живковић, у то доба градоначелник Ниша и потпредседник Ђинђићеве странке:

"Морам да кажем да се не слажем. Опет ми из провинције треба да понесемо највећи терет, а да ви из Београда чекате до последњег момента. `Ајде једном да нешто крене из Београда, а да вам се ми прикључимо."

Ђинђић је одговорио нервозно:

"Е Зоране, немој сад и ти да ме нервираш. Овај план је једини који може да успе. Једноставно, ствари су такве какве јесу. Ми имамо власт у унутрашњости, а немамо у Београду. Знаш и сам да је Београд немогућно блокирати и да је у Београду врло тешко извући народ на улицу. Уосталом, мислим да је свима јасно да је, ако желимо да оборимо Милошевића, ово једини пут."

После овог, Мићуновић се предомислио и остао нем, иако се видело да је хтео нешто да каже. Ипак није могао да сакрије своју неверицу. Доцније, кад смо изишли и затекли се сами у мрклом мраку београдског предграђа, он ми је то и признао:

"Лако је њему", мислио је на Ђинђића, "он има могућности да утекне или да се сакрије, а нас гура у прве борбене редове. Сетите се како је било током

бомбардовања кад је побегао у Црну Гору. Ја га дуго и добро познајем. Пазите се да вас не одведе у нешто што ће се по вас лоше завршити."

Моје бојазни нису биле исте као Мићуновићеве. Напротив. Био сам спреман да се упустим у сваки ризик само да Милошевића скинемо с власти. Предлог ми се одмах допао. Оно од чега сам једино страховао била је наша позната неорганизованост.

Како било, Ђинђићев план је био примењен и дао је најбољи резултат. Наравно, за коначан успех морали смо имати и мало среће.

И имали смо је.

* * *

Ноћ између 3. и 4. октобра провео сам међу рударима у колубарским рудницима.

Они су, неколико дана пре тога, обуставили производњу угља којим се снабдева највећа српска термоелектрана у Обреновцу. Њихов штрајк претио је да у кратком року Србију остави у потпуној тами. Био је то један од кључних елемената коначног удара на Милошевића и његову власт. Главни захтев рудара био је чисто политички: тражили су да Милошевић призна победу Војислава Коштунице.

У врху Демократске опозиције Србије договорили смо се да сваке ноћи двојица челника иду тамо и ноћ проведу заједно са штрајкачима.

Те ноћи дошао је ред на Свилановића и мене.

У Колубару сам стигао предвече. На капији - извучен огроман трактор гусеничар тако да запречи улазак сваког већег возила у фабрички круг. У дворишту испред управне зграде - гомила цивила која је ту боравила већ данима. Објаснили су ми да су то људи из читаве Србије који су дошли да

подрже рударе. У једној сали, налик школској учионици с клупама и столицама, чекало ме је руководство штрајка. Већина од њих били су чланови странака чланица ДОС. На голим столовима - шољице испијене кафе, чашице за ракију и препуне лимене пепељаре. Срећем лица коловођа штрајка - изморена и неиспавана. Њихови погледи - забринуте и уплашени. Почине разговор. Истрзано, упадајући један другом у реч, саопштавају ми да је претходне ноћи код њих упао генерал Павковић са својим људима, да им је претио војском и да је отишао уз обећање да ће се вратити. Разумео сам да су окружени специјалним полицијским јединицама. На питање да ли је било покушаја да силом продру унутра, добио сам одречан одговор. Исти одговор био је и на питање да ли у околини има војске. Били су сигурни, међутим, да је напад на њих ствар времена. Ни у нас нису имали много поверења. Сумњали су да ћемо их оставили на цедилу и да ће само они страдати. Понављали су да, уколико их нападну, нико од њих неће преживети, да ће их све побити и да ће они бити једине жртве побуне против Милошевића. Очекивали су да ће се то догодити управо те ноћи. Упорно су ме упозоравали да не могу да издрже дуго и да морамо хитно нешто да предузмемо и прекинемо њихову агонију.

Осим тог првог копа, колубарски рудници имају још два. То су површински копови који покривају веома широка подручја. Обишли смо и та места. Тамо је атмосфера била боља, а људи мање нервозни. Зато сам Свилановића оставио на другом копу. Вратио сам се у управну зграду, свестан да ћу ту остати и после свитања. Једино је моје присуство донекле потврђивало нашу спремност да с њима поделимо одговорност и опасност.

Ипак, знао сам и то да су мали изгледи да ће полиција и војска кренути на рударе. Јасно је било да би то за режим био самоубилачки потез. Театралан

Павковићев долазак требало је да засени и уплаши вође штрајка. Томе је служило и присуство полиције. Уосталом да су хтели да употребе силу, урадили би то одмах. Не би чекали.

Сва та хладнокрвна објашњења, разумљиво, нису оставила никакав траг на смркнута лица мојих домаћина. Једино је моја физичка присутност могла да помогне.

Више пута током ноћи морао сам да излазим и да говорим искупљеном свету, колико да би видели да сам и даље с њима. У међувремену сам се трудио да с организаторима штрајка разговарам о свакојаким стварима, што даље од политике и тренутне ситуације. Само сам делимично у томе успевао. Много ефикаснија од моје приче била је домаћа ракија.

Свилановић је отишао током ноћи или пред јутро. Није ми се јавио пре поласка. Мамуран и отрован дуваном, напустио сам рударе и инжењере колубарских рудника пошто је октобарско сунце већ високо одскочило.

Истина је једна. Ови храбри људи издржали су до краја. Нису устукнули и нису попустили. Њихов отпор Милошевићу био је најчистији и најпоштенији. Руку на срце и најризицијнији. А ударац режиму најболнији. Обични радници дигли су се против Социјалистичке партије Србије и њеног првог човека.

Како им се Демократска опозиција Србије одужила види се данас боље него икад.

Треба само отићи до Колубаре.

Све се види на први поглед.

"Дан кад су падале сузавице"

(5. октобар 2000.)

"Тата, тата, јел` то било онда кад су падале сузавице?", упитала ме је моја кћер Јелена упадајући у разговор нас старијих о петом октобру, отприлике две године после тог догађаја.

"Јесте, сине, то је био дан кад су падале сузавице", одговорио сам нестрпљиво само да бих задовољио дечју знатижељу.

Деца имају необјашњиву способност да препознају значај тренутка и кад не разумеју његов пун смисао. И јединствен таленат да то изразе на непоновљив и неодољив начин.

Јелена, хвала ти за наслов.

* * *

Пети октобар две хиљадите године био је четвртак. Леп и сунчан дан. Такав често уме да буде почетак јесени у Београду.

Неупућени посматрач није ни по чему могао наслутити шта ће се тог дана догодити у престоници Србије. Јутро је деловало спокојно и мирно. Градски живот се развијао брзином која метрополе разликује од обичних насеља. Око девет сати већ се све покренуло и захуктало. Закрчен саобраћај и врева били би неиздрживи да свеж јесењи ваздух није непрестано разбијао учмалост и прљавштину.

Београд није трептао од узбуђења и ишчекивања, мада је сваки његов житељ добро знао шта се спрема тог поподнева. Постојало је само једно питање

и једна зебња у мислима Београђана. Да ли ће бити довољно људи да се овог пута успе? Само да не буде невиних жртава.

За разлику од главног града, Србија је горела од узбуђења. Неколико дана су све веће вароши биле потпуно затворене, а непрегледне колоне возила и људи од ране зоре су се кретале ка Београду. Једна је долазила из правца Ужица и Чачка, друга од Врања и Ниша, трећи су ишли из Шапца, четврти су ка престоници стизали с истока, а шеста колона из Војводине. Саборно место било је одавно познато: плато испред Савезне скупштине.

Најављено је било да ће Демократска опозиција Србије организовати велики протестни збор због одбијања Милошевићевог режима да призна победу на председничким изборима кандидату ДОС - др Војиславу Коштуници. Данима се из свих расположивих извора чуо истоветан позив: "Дођите, од вас зависи будућност Србије".

* * *

Претходне вечери одржали смо последњи састанак.

Као и увек скупили смо се у просторијама Савеза за промене у кући на почетку Скадарлије. Било је речи о завршним припремама за сутрашњи догађај. Коштуница ни овог пута није нашао за сходно да се појави, иако је био предвиђен као једини говорник на митингу. Сви остали имали су сасвим конкретне задатке.

После састанка, неколико нас се задржало на вечери. Ћинђић је поручио роштиљ и пиво из оближње кафане. Била је ту и његова Ружица. Сећам се да смо причали само о једној теми - колико ће света сутра доћи и колико је потребно да Милошевић падне. Зоран је деловао опуштено, али то није морало

ништа да значи, јер је он увек деловао хладнокрвно. Седећи на ивици писаћег стола с једном ногом ослоњеном на под рекао је:

"Ако буде више од двесто⁹ хиљада, неће бити проблема. Ако не буде - пропали смо."

"Толико мора да буде", одговорио сам бодрећи себе више него њега.

"Знаш шта, ови из унутрашњости могу само да направе утисак како је цела Србија дошла у Београд, али они не могу да напуне трг. Видећеш да њих укупно неће бити више од двадесет-тридесет хиљада. Као и увек све ће зависити од грађана Београда. Ако они изађу биће супер. Али, с њима се никад не зна."

Нисам морао да му одговорим. Сви су били начисто да је потпуно у праву.

Пре него што смо се растали, а морало је бити близу два сата ујутру, упитао ме је:

"Е, где си планирао да спаваш ноћас?"

"Код куће, а зашто?"

"Откуд знам, ја ћу да прекунтам у странци. Ионако ноћас нећу моћи да заспим."

Отишао сам кући пешке. Све до угла Влајковићеве и Светогорске правио ми је друштво Зоран Новаковић¹⁰, члан Демократске странке и службеник у централу ДОС.

По мојим накнадним сазнањима, Ђинђић се управо те ноћи први пут срео с Улемеком - Легијом.

* * *

---

⁹ Ваљда због детињства проведеног у Босни, Зоран је увек говорио "двесто" и "тристо" уместо "двеста" и "триста".

¹⁰ Зоран Новаковић је иначе познати београдски "лик" из шездесетих и седамдесетих и један од првих београдских манекена.

Мој први јутарњи задатак био је да посетим патријарха српског г. Павла. Имао сам заказан пријем код поглавара Српске православне цркве тачно у девет.

У Патријаршију сам стигао на време. Нисам чекао ни секунда:

"Благословите, ваша Светости", морао сам да се сагнем скоро до земље да бих му целивао руку.

"Добар дан г. Протићу, Бог вас благословио", рече г. Павле својим уњкавим гласом.

"Ви наравно знате, ваша Светости, шта ће се данас догодити у Београду."

"Да", изустио је некако развлачећи сваки глас.

"Ми смо због тога хтели нешто да вас замолимо. Предузели смо све што је у нашој моћи да се избегне сукоб и крвопролиће. Али то, нажалост, не зависи само од нас. Биће ужасно много људи, а ми нисмо сигурни шта је све Милошевић способан да уради. Зато смо хтели да вас молимо да, уколико ствари крену таквим страшним током, ви лично изађете међу свет и покушате да спречите страдање невиних људи. Желели бисмо још и да звоне сва црквена звона у Београду у знак народног отпора Милошевићевом самодржављу. И за то смо хтели да вас питамо."

"Знате, ја не могу да се мешам. Ви сте само то организовали, сами носите и одговорност. Бог који све види и који је свима судија, биће на страни оног ко је у праву. Ја ћу се молити за све вас да насиља не буде, али немојте од мене тражити немогуће. Своје овоземаљске спорове морате решавати миром и разумевањем међу собом, јер сте сви међу собом браћа и деца Божја. Желим вам

мудрости и памети и сваку срећу. Све што могу да учиним јесте да један наш владика буде с вама као што је то и раније било."¹¹

Старац устаде, чиме ми даде знак да је разговор завршен. Нисам стигао ни да испијем домаћи сок од парадајза којим су ме послужили. Опростио сам се од г. Павла и отишао необављена посла.

Највиши црквени великодостојник поново нас је пустио низ воду. Као и сваки претходни пут. Пекла ме је свака његова реч. Тад још нисам признавао да наша црква није више оно што је некад била и да њена оданост народном добру нема оне тежине и снаге коју је некад имала. Комунизам је и на њеној глави оставио своје злокобне трагове.

Враћајући се Кнез Михаиловом улицом тешио сам себе овом мишљу: Ако с нама није српски патријарх, Господ Бог ипак мора бити на нашој страни.

Тако је и било.

* * *

Само сам ушао и изишао из куће.

Намера ми је била да што пре видим како изгледа центар града и како теку наше припреме. Нисам имао много времена.

Ишао сам узбрдо ка Савезној скупштини и избио на трг Николе Пашића. Призор који сам видео био је потпуно редован. Ни по чему се није могло закључити шта ће се на том месту одиграти за само неколико сати. Могло је бити око пола једнаест пре подне.

Надлежне власти нису нам дозволиле да поставимо велику бину непосредно испред Савезне скупштине, тако да смо били приморани да у последњем тренутку подигнемо импровизовани подијум састављен од скела и

---

¹¹ Све време 5. октобра и читаву следећу ноћ до јутра с нама је био владика Атанасије (Ракита).

дасака на самом коловозу. То је значило да и озвучење и сва остала техника морају бити знатно слабији. Зато ничег није било у време кад сам обилазио трг. Али није било ни народа. Та чињеница ме је помало забринула.

Прошао сам парком између Старог и Новог Двора¹² у потрази за неким знаком који ће ме охрабрио. Без резултата.

Мисли су ми саме бежале у прошлост. Сетио сам се свог деде, чије име, средња слова и презиме носим, и шетњи с њим. Сетио сам се како смо готово сваког дана баш ту сретали Иву Андрића. Становао је тачно преко пута. Сетио сам се да смо увек ишли супротним правцима. Сетио сам се да су се деда и Андрић поздрављали додиром шешира, а да никад нису застали и да никад нису разменили ниједну реч. Сетио сам се да сам питао деду ко је то и зашто никад с њим не разговара. И сетио сам се одговора:

"Дуга је то прича, синко. Тај човек је велики писац, али и врло рђав карактер."¹³

---

¹² Тај парк је данас познат као "Пионирски парк", мада му је прави назив "Дворски парк". Некад је био опасан оградом с прелепом каменом капијом на улазу од Савезне Скупштине. Током немачког бомбардовања 1941. капија је срушена, као и лево крило Старог двора (Скупштине града Београда). Комунисти су разрушили унутрашњост Старог двора у складу са својим совјетским уверењима о историји и уметности. И данас о томе сведоче витражи с партизанским призорима.

Нови двор је данас зграда Председништва Србије.

¹³ Бавећи се нашом савременом историјом наишао сам на један од разлога овог строгог суда о Андрићу.

Крајем тридесетих година двадесетог века Иво Андрић је био изванредни и опуномоћени амбасадор Краљевине Југославије у Хитлеровој Немачкој. У том својству присуствовао је потписивању Тројног пакта у Бечу 25. марта 1941. постојала је и фотографија с тог догађаја на којој се Андрић видео одмах до министара иностраних дела Рибентропа и Цинцар-Марковића. После Другог светског рата, Андрић је молио нову комунистичку власт (Милована Ђиласа) којој се одмах приклонио да ретушира ту фотографију и избрише с ње његов лик. Тиме је, наравно, избрисао видљив доказ његовог присуства том, под комунистима издајничком, чину. Титова власт му је услишила молбу.

На почетку рата се препоручивао Дражи Михаиловићу. О томе постоји и једно његово писмо упућено на Равну Гору 1941. Оригинал писма се налази у личној архиви пок. Милорада Драшковића (Стенфорд, Калифорнија).

Без обзира на свој висок положај у власти Краљевине и блискост с Миланом Стојадиновићем чији је у једном тренутку био заменик (министра иностраних дела), Андрић је под Титом редовно седео у првом реду на свим конгресима Комунистичке партије Србије и Југославије.

На простору између дворова који гледа на улицу краља Милана¹⁴ некад се налазио најстарији владарски дом у модерној српској историји. Кнез Александар, Карађорђевићев син (1842-1858), купио је ту кућу од једног богатог Србина¹⁵ и у њу се уселио. Ни налик владалачкој палати, била је то зграда правоугаоне основе с приземљем и једним спратом. Ипак, сматрала се за једно од лепших здања у Београду четрдесетих година деветнаестог века. Та грађевина служила је као двор свим Обреновићима (Михаилу, Милану и Александру). Краљ Милан је, додуше, саградио данашњи Стари двор (1882), али се у њега никад није уселио, зато што му је деловао "некако хладно". У тој кући убијени су краљ Александар Обреновић и краљица Драга у ноћи 29-30. маја 1903¹⁶. Срушена је по наредби краља Петра Карађорђевића неку годину доцније.

С друге стране, на почетку Таковске, налази се Главна пошта. Тај објекат подигнут је тридесетих година у неокласицистичком, дакле хитлеровском, стилу. Сматрало се у оно доба да је то дело тадашњег председника владе Милана Стојадиновића. Иако монументална, одувек је била предмет омразе Београђана. Некад се веровало да је намерно саграђена на том месту како би се заклонила црква Светог Марка, подигнута нешто раније као највећа православна богомоља у престоници. Потписом тзв. конкордата (споразума) с Ватиканом, Стојадиновић је код многих Срба изгубио ореол доброг Србина и православног. Његова блискост нацистичкој Немачкој и још више Мусолинијевој Италији није наилазила на разумевање и подршку у Србији. С много разлога могло би се тврдити управо обратно.

---

¹⁴ Под Титом - улица Маршала Тита, под Милошевићем - улица Српских владара.

¹⁵ Био је то виђени београдски трговац Стојан Симић.

¹⁶ Овај догађај у српској историји познат је као Мајски преврат. Једна официрска завера на чијем челу се налазио Драгутин Димитријевић - Апис усрртила је краљевски пар, окончала владавину династије Обреновић и омогућила процват Србије у следећој деценији.

На углу улица Влајковићеве и Моше Пијаде (некад Дечанске) смештена је зграда у којој се испрва налазила Аграрна банка. После Другог светског рата ту се уселио Централни комитет Комунистичке партије Југославије. Отуд се годинама за њу говорило - Це Ка. После пресељења седишта партије на Нови Београд, ова величанствена грађевина постала је - Музеј револуције.¹⁷

Сама Скупштина представља причу за себе. Градила се безмало две деценије. Замишљена и пројектована као Скупштина Краљевине Србије пре Првог светског рата, завршена је као Скупштина Краљевине Југославије средином тридесетих година двадесетог века. Непуну деценију после, у њој је проглашена Република. И ФНРЈ. И СФРЈ. И СРЈ. И СЦГ.

Њен првобитан изглед укључивао је јединствену и скупоцену ограду од кованог гвожђа, која је после рата уклоњена и волшебно нестала. Зли гласови су говорили да су њене делове препознавали по Брозовим летњиковцима широм социјалистичке Југославије.

По лепоти и отмености, унутрашњост Скупштине вероватно превазилази њену спољашњост. Проблем је једино у томе што никад није била отворена за обичне посетиоце. Ниједна овдашња власт, маколико се представљала као народна, није удостојила тај народ привилегије да може изнутра да погледа свој највиши орган власти т.ј. свој парламент. Та су врата одувек била чврсто забрављена. Једино су се силом могла отворити. Тако је било некад, тако је и сад.

Дом синдиката старије генерације памте по огромним плакатима с ликовима Маркса, Енгелса, Лењина и Тита који су се вешали преко његове фасаде за 1. мај и 29. новембар. Иначе ова грдосија, зидана у типичном стилу

---

¹⁷ У једном делу ове зграде, с улазом из Влајковићеве од недавно је смештено српско министарство културе.

тзв. социјалистичког реализма, затворила је природну везу трга Николе Пашића (некад трга Маркса и Енгелса)¹⁸ и Теразија. Између је остао само пролаз познат као - Безистан.

Нема ниједног трга у Београду који није имао кафану и то кафану по којој се називао и сам трг. На раскрсници Таковске и Булевара краља Александра (некад Булевар револуције) одмах до зграде музичке школе "Станковић" постојала је кафана "Три листа дувана". Као и многе старе београдске гостионице и ова је срушена у налету снобизма и помодности. Има томе сигурно двадесет и више година.

Неколико метара даље низ улицу Кнеза Милоша налази се стари хотел "Екселзиор". У тај хотел је о државном трошку смештен наш гласовити књижевник Милош Црњански по повратку у Југославију 1965¹⁹. Доцније му је од комунистичких власти додељен стан у улици Маршала Бирјузова. Заједно с тим, објављена су му дела у 23 томова по хитном поступку од којих је примао високе хонораре. Ако су ишта знали, комунисти су знали како да поткупе и искористе људе слабог морала.

Тачно преко пута, на ивици самог парка, још стоји једна караула од камена, донета с Кајмакчалана да подсећа на велику српску победу и трагедију у Првом светском рату. У бестидно време комунизма у њој су улични чистачи

---

¹⁸ Стари Београђани су ово место називали "Код Ферума" по продавници алата и гвозђурије која се ту некад налазила.

Испред Дома синдиката данас стоји велики споменик Николи Пашићу постављен пре мање од десет година, тек пошто је опозиција преузела управу над Београдом. Тад је промењен и назив овог трга.

¹⁹ Милош Црњански се вратио после разговора с представницима нових власти у Лондону. Титов амбасадор у великој Британији, Срђа Прица, играо је главну улогу посредника у овој работи. Црњански није био омиљен у југословенским емигрантским круговима због своје свађалачке нарави, али и због свог отвореног германофилства. Разлог његовог изненадног повратка треба тражити у материјалној оскудици у којој се нашао. Зли језици су говорили да је свој "Роман о Лондону" написао по поруцини комунистичких власти.

Непосредно по уласку у Југославију, а пре доласка у београд, посетио га је, у кући Срђе Прице у околини Опатије, нико друго до, озлоглађени шеф УДБ-е и Титова десна рука - Александар Ранковић. Шта је био прави разлог овог сусрета и шта је том приликом Ранковић предочио Црњанском, није познато.

држали своју опрему, а многи су се чудили чему служи та ружна гомила стења у центру града.

* * *

Тргох се из снова о прохујалим временима. Погледах на сат. Било је већ прошло једанаест. Убрзах корак да што пре стигнем до зграде Телевизије Београд. Тамо су ме чекали запослени и родитељи погинулих радника током НАТО бомбардовања 1999. Тај скуп стотинак ожалошћених и осветољубивих људи нисам смео да пропустим.

Уместо венаца и жалопојке, овај збор се одједном претворио у мали митинг. Говорио сам ватрено и ратоборно, из свег гласа, позивајући и присутне и пролазнике да се окупе на великом догађају испред Савезне скупштине. Сасвим неочекивано, атмосфера се усијала до експлозије. Људи су почели да вичу и псују, да вређају Милошевића и његову жену, а за њима и многе друге. Оптуживали су их за погибију своје деце, али и за све страхоте и несреће што су нас задесиле. Позивали су на освету и линч.

Једва сам се извукао, поздравио са свима и отишао. Тад је већ увелико мирисало на револуцију.

Пењући се назад ка Савезној скупштини видео сам прву дугачку колону демонстраната како стиже испред Скупштине. Били су то Велимир Илић и његови Чачани. Не поштујући договор и не чекајући заједнички знак, они су одмах насрнули на Скупштину изазивајући сукоб с обезбеђењем и полицијом. Бачен је први сузавац тог дана, а Илић и његови људи потиснути јаким снагама "реда и закона" склонили су се у Стари двор.²⁰ Овај превремени удар не само што је нанео непотребан пораз ДОС-у и његовој стратегији, него је изазвао бар

---

²⁰ Следећих дана гледали смо снимке Илићевих "сусрета" с полицијским блокадама дуж пута ка Београду и "херојске" пробоје тих блокада. Сам Илић нам је касније признао да је имао договор с полицијом и да су сви ти "блиски контакти" били унапред испланирани.

још једну негативну последицу. Открио је наше праве намере и омогућио полицији да се боље припреми за наш главни напад. Мало је недостајало да због Илићеве непромишљености, или нечег горег, пропадне и сам 5. октобар.²¹

Уводна битка је била изгубљена, али је истински окршај тек наилазио.

* * *

Плато испред Савезне скупштине испунио се непрегледном масом народа. Хиљаде и хиљаде људи сливало се са свих страна пунећи најпре сам трг и парк, затим оближње просторе с обе стране Скупштине и на крају све околне улице на једној страни ка палати "Албанија" и Дому омладине, а на другој уз Булевар Краља Александра ка Правном факултету.

Заједно с неколицином лидера ДОС стајао сам уз саму бину притиснут масом са свих страна. Чекали смо да наступи главна звезда протеста и велики победник над Милошевићем - Војислав Коштуница.

А он, никако да се појави.

У последњем часу до нас је стигла непријатна вест. Војислав се предомислио и неће доћи. Без објашњења. Немајући куд, морали смо се ми присутни попети на бину и надокнадити његово одсуство. На послетку су говорили Владан Батић и писац ових редова. Држао сам микрофон у руци у тренутку кад је маса нагрнула на врата Савезне скупштине. Од силног притиска подијум се заљуљао, а ми смо пред само рушење импровизоване конструкције поскакали на земљу.

А онда је настао општи хаос.

Бука, туча, сузавац. Понеки усамљени пуцањ и крик. Људски стампедо.

Мирис ватре и паљевине. Густа магла. Прво примирје.

---

²¹ У овој групи била је прилична количина сакривеног оружја, каменица, металних штангли и тешког алата.

Нашао сам се у малом парку између Скупштине и Влајковићеве улице. Видео сам разјарене младиће како ломе бочне прозоре и стакла, упадају унутра, руше и пале.

Други удар сузавца. Жешћи од првог. Очи и уста горе. Дисање све теже. Поново јурњава гомиле, повици и ударци. Склањам се у кућу у Влајковићевој бр. 7 с десетак људи, међу којима има и повређених и полуонесвешћених. Звоним на прва врата и молим непознатог домаћина да нас прими и помогне. Праве се хладне облоге и стављају завоји. Људи алапљиво испијају драгоцене чаше воде. Неки чак и пале цигарете увлачећи прве димове уз ужасан кашаљ.

Прошло је отприлике пола сата пре него што сам изашао напоље. Крећем поново ка тргу. Лево од мене поприште праве битке, али скоро потпуно празно. Десно, у улици Моше Пијаде, маса демонстраната у ишчекивању расплета.

Изгубио сам сваку везу с било ким из ДОС. Више нисам знао шта се уствари догађа. Једини логичан потез био је да што пре стигнем до нашег седишта у Скадарлији и видим шта се дешава. Тако сам и учинио. Успут чујем повике: "Протићу, где су ти остали!" и "Протићу, зови Коштуницу!".

Међу лицима препознајем сестру најбољег друга који се неколико година пре овог иселио на Нови Зеланд. Мајку два сина. Водим је са собом. Стижемо до Савеза за промене. Молим једног момка испред улаза да моју сапутницу одведе до моје куће и он то послушно ради. Улазим.

Унутра Расим Љајић, Момчило Перишић и, ако се не варам, Мома Трајковић. Знају мање од мене и сасвим су збуњени. Однекуд стиже обавештење - хитан састанак лидера код Човића на Теразијама. Одмах полазимо. Прелазимо преко трга код споменика кнезу Михаилу у правцу

Коларчеве. Опет повици: "Где вам је председник, а!", "Коштуница побегао, а ми да страдамо!", "Шта је, уплашили сте се!". Овог пута уз псовке.

Призор код Човића - нестваран. Испред гвоздене капије - начичкано обезбеђење. У предсобљу - новинари и камере измешани са секретарицама и особљем. Сви избезумљени.

У затвореној соби с дугачким столом за састанке скоро да се не види од дима. Нема Коштунице. Остали су ту. Осећа се мирис алкохола. Мук. Већина гледа у празно испред себе. На мој поздрав, добијам појединачно: "Е, здраво". Изрази ми говоре више него речи: "Шта ћемо сад?". Ни сам се не осећам ништа веселије. Седам на упражњену столицу. Палим цигарету. Гледам кроз прозор. Већ је увелико поподне.

Чак и пословично прибрани Ђинђић делује смркнуто. Нико нема никаквих вести о томе шта се догађа на улици. Последње што знамо јесте да су полиција и сузавац разбили демонстранте, избацили их из Скупштине и отерали с трга.

У зло доба, Ђинђић узима телефонску везу и добија кључну вест: Наши људи су ипак изашли као победници над полицијом, народ слави победу у Скупштини и на тргу. Полиције нема нигде. Недостају само лидери ДОС.

Убрзано се кује нови план. Прва ствар: да Батић и Протић сместа крену тамо и придруже се народу.

Нисмо сачекали крај разговора. Гурали смо се заједно, један уз другог, све до водоскока на Пашићевом тргу, а онда смо се погубили. Наставио сам сам до самих врата Савезне скупштине. Изнутра куља црн дим. Улаз - немогућ. Маса се радује, скаче и пева. Узвикују моје име и траже да уђем унутра. Окрећем се ка маси и вичем колико ме грло носи:

"Ја сам дошао до прага Скупштине, а право да први у њу закорачи припада оном ког сте изабрали за председника - Војиславу Коштуници."

Потом сам се некако пробио на другу страну до Градске скупштине у Старом двору.

Мрак се полако спуштао на српску престоницу.

* * *

Нисам честито стигао ни да се поздравим, а већ су од мене тражили да се обратим народу с чувене терасе Старог двора. Излазећи на балкон, видео сам глумца Банета Видаковића како ми тура микрофон у руке и каже:

"Е Милане, супер што си дошао. Где си досад, човече? Молим те немој по свом обичају само две-три реченице. Говори што дуже. Дај само мало да се одморим."

Искрено, немам појма о чему сам говорио. Сећам се једино да сам слушао свој глас као да је туђ, да су ми речи излазиле саме од себе и да ме је глас постепено издавао. Као одјек из полусвести чуо сам поклик из масе. Шта су викали нисам најбоље разаберао. Да ли је то било моје име или нешто друго, заиста нисам упамтио.

Вратио сам се унутра и срушио у прву фотељу. Осетио сам како ме савладавају сан и умор.

Одједном, несигуран да ли сањам или је стварност, испред себе видим своју жену. Имали смо чврст договор да остане код куће с децом. Откуд сад и она овде:

"Шта си се снуждио! Дужи се! Победили смо! Све је завршено. Ено по целом граду народ слави. Милошевић је готов", била је искрено одушевљена.

"Како су те пустили овде? Како си дошла?", питао сам смушено.

"Пробила сам се од куће, а овде сам рекла ко сам и довели су ме до тебе."

"Е моја Маро, сад смо или пуковници или покојници. Прешли смо Рубикон и нема више назад."

"Ајде бре, разведри се, ово је ваша велика победа."

"Молим те врати се кући."

Пољубио сам је и испратио до степеништа.

* * *

Војислав Коштуница се појавио један једини пут тог дана.

Негде око шест поподне дошао је у Скупштину града, изашао на терасу и одржао говор. Потом се поново изгубио. Више га нисмо видели ни током вечери, ни током ноћи. Његов боравак у Старом двору укупно није могао трајати дуже од пола сата.

Саопштено нам је да се наводно налази у просторијама своје странке, јер је тамо безбеднији, него на било ком другом месту. С обзиром на чињеницу да је он победник над Милошевићем и законити председник државе, мора се водити посебна брига о његовој безбедности.

Навикли смо били на његова одсуства, избегавања и сакривања. Зато нико није ни инсистирао да буде заједно с нама.

Од почетка смо га сматрали за фигуру и симбол без реалног политичког значаја и утицаја. Била је то, наравно, највећа и судбоносна грешка коју смо направили.

* * *

Још док сам био у холу Старог двора, приђе ми Никола Сандуловић²², тадашњи шеф Ђинђићевог обезбеђења:

"Тебе тражим. Велика је фрка у станици полиције у Мајке Јевросиме. Неки хулигани су све запалили и сад покушавају да развале врата и дођу до оружја. Нема више ниједног полицајца. Морамо одмах тамо да то зауставимо, иначе ће бити велики проблем. Ако крену да пуцају по граду, ви ћете бити криви за крвопролиће. То не смеш да дозволиш."

Из тих стопа сјурили смо се низ степенице ка споредном излазу из зграде. Прво сам налетео на Свилановића, позвао га да ми се придружи, али је он нестао као да ме није чуо. Затим је наишао Борис Тадић и видевши нас у великој журби упитао о чему се ради. На мој позив да крене с нама, пристао је без поговора.

Отиснули смо се у мрклу ноћ. Ишли смо околним путем - улицама Драгослава Јовановића, Краља Милана, Теразијама и Нушићевом, да бисмо скренули десно у Мајке Јевросиме. Пролазили смо поред сломљених излога, изврнутих канти за ђубре, ишчупаних саобраћајних знакова. Газили смо кроз срчу и шут. Нигде живе душе.

Приближавајући се станици, Никола је све гласније викао најављујући наш долазак. Улетели смо у запаљену зграду и једног по једног демонстранта извлачили напоље. Већину милом, понеког и силом. Кад смо све испразнили, испоставило се да је станица препуна оружја, очито спреманог за обрачун с нама. Оставили смо два Николина момка да чувају објекат и хитро се вратили у

---

²² Никола Сандуловић је рођени Дорђолац и један од београдских "жестоких" момака. До 1994. био је у обезбеђењу Српског покрета обнове, а онда је прешао у Демократску странку. Имао је главну улогу у обезбеђивању Старог двора и лидера ДОС у ноћи 5. октобра.

Скупштину града.²³ Пратила нас је велика већина изгредника из Мајке Јевросиме.

Био је то први пример деловања ДОС-ове "правне државе".

* * *

Људи од књиге по правилу не реагују брзо и одлучно. Они обично вагају и мере сваку евентуалност, пре него што повуку било који потез. Не раде инстинктивно, него рационално. Ближе им је размишљање, него деловање. Клоне се непредвидљивих ситуација и одлука на пречац. Код њих је главна бојазан од погрешке. Сумња им је најјаче оружје.

Има, међутим, догађаја у животу кад драматичност околности уме да надвлада индивидуални страх. И одагна сваку интелектуалну несигурност. Тад човек у себи проналази способности и моћи за које није знао или, чак, за које није мислио да поседује. И што више успева да контролише људе и догађаје, то постаје свеснији своје улоге вође. И на мах види себе како наређује и води, брзо и храбро, апсолутно убеђен да је то што чини једино исправно.

Управо је такав догађај био тај 5. октобар 2000.

* * *

Ушао сам у огромну канцеларију председника Скупштине града Београда. Сви прваци демократске опозиције Србије били су ту, осим Коштунице. У име ДСС седео је Владета Јанковић. Главну реч је водио Зоран Ђинђић.

Први његов предлог био је овај. Наши људи треба да обиђу све важне државне установе и виде какво је стање у њима. Има ли икога тамо и да ли су уопште браћене. Друго, треба успоставити некакву везу с представницима

---

²³ То оружје је убрзо пребачено у Стари двор и њиме су се наоружали момци из обезбеђења. Два пушкомитраљеза изнета су на кров у случају да дође до напада из ваздуха. Запањом сам се кад сам у једном моменту приметио Чедомира Јовановића с калашњиковим у рукама.

режима како би почели преговори о преношењу власти. Треће, неопходно је што пре изабрати носиоце нове власти да би се "легализовало" оно што смо постигли на улици. Најзад, закључио је први човек Демократске странке, ако су решили да нападну Стари двор то ће се догодити између три и пет изјутра. Наша једина истинска одбрана је маса народа испред на улицама Београда. Зато је веома битно да се не дозволи њихово осипање. Морамо им се непрестано обраћати с балкона и обавештавати их о својим намерама.

Зоранов план је прихваћен без расправе. Момци су се истог секунда растрчали по граду. Душан Михаиловић и Мирољуб Лабус кренули су у потеру за Миланом Милутиновићем, тадашњим председником Србије²⁴. Човић се увелико спремао за удар на Радио-телевизију Србије у Кошутњаку.

Ускоро смо добили охрабрујући извештај о стању у кључним државним инсититуцијама Све су биле потпуно напуштене и празне. Ђинђић је одмах предложио да сваки од вођа коалиције узме десетак људи и заузме одређену институцију. Чим преузмемо медије објавили бисмо да је ДОС преузео укупну власт у Србији. Овом се жустро супротставио Коштуничин изасланик међу нама, пошто се претходно консултовао са својим шефом:

"Не долази у обзир! Ми не пристајемо на насилно отимање власти. Ми се залажемо за законитост и поштовање резултата избора. Нама припада само оно што смо на изборима 24. септембра освојили, а то су били, да вас подсетим ако сте заборавили, председнички, савезни и локални избори. Не сме се дирати у републичку власт."

Мада усамљен, пошто су се сви остали сагласили са Ђинђићевим предлогом, Јанковићев глас је претегао. Зоран се повукао:

---

²⁴ Њих двојица су, по сопственом признању, добро познавали Милутиновића. Лабус с факултета, Михаиловић из сарадње с СПС-ом. Вратили су се доцније те ноћи необављена посла. Милутиновић као да је у земљу пропао, нигде га није било.

"О.К. Ако хоћете тако, у реду. Ја мислим да је ово шанса коју не смемо пропустити, али будући да се ви не слажете, ићи ћемо много тежим и споријим путем."

Остали су ћутали у знак одобравања.

Друга Ђинђићева идеја била је да на јуриш сазовемо седницу новог састава савезног парламента и прогласимо Коштуницу за председника. И ово је наишло на противљење представника Демократске странке Србије:

"Не долази у обзир! Воја не прихвата никакве ноћне седнице. Он не жели никакву импровизацију. Све мора да буде по парламентарној и демократској процедури. Зна се који све кораци морају да претходе председничкој инаугурацији: верификација посланичких мандата, конституисање парламентарних већа, избор председника већа итд. Ноћас је то једноставно неизводљиво."

И ово је прихваћено без противљења.

Онда је Зоран предложио избор председника Скупштине града Београда. То је било реално и изводљиво у најкраћем року. Потребно је било скупити више од половине изабраних одборника у новом сазиву и организовати седницу²⁵.

Било нас је око шездесет у конференцијској сали у поткровљу Старог двора. Седели смо у полумраку око овалног стола. Реч је узео најстарији међу нама, члан Демократске странке, Бранко Белић:

---

²⁵ Градска скупштина је имала 110 одборника, што је значило да нам је било неопходно присуство 56 за пуноважан избор председника. ДОС је освојио невероватних 105 мандата. Овде је важно напоменути да се радило о избору председника Скупштине, а не извршног органа градске власти. Зато је избор могао да буде сасвим једноставан.

"Господо, као најстарији изабрани градски одборник имам дужност и задовољство да вам предложим јединог кандидата за председника Скупштине града Београда, а то је Милан Ст. Протић.

Ко је за?"

Подигоше се све руке осим две.

"Ко је против?"

Видех само једну руку.

"Један"

"Ко је уздржан?"

"Опет само један."

Нисам могао да гласам сам за себе.

"На основу резултата гласања, проглашавам Милана Ст. Протића за председника Скупштине Београда. Честитам."

То је било све²⁶. Без писаног трага и службеног записника.

У ноћи у којој је пао Слободан Милошевић.

Сат је откуцавао двадесет три часа и петнаест минута.

* * *

Све телевизије су дотад отказале послушност Милошевићевом режиму. Лидери ДОС су се разлетели на све стране, користећи повољну прилику за што већи број јавних иступања. Историјско клатно се опасно приближило нашој победи.

Оно што је недостајало било је јавно признање да су изгубили власт.

У Старом двору је врвело као у кошници у ишчекивању коначног разрешења. Нико се још није усуђивао да каже да је готово. Повремено су

---

²⁶ Именован је и привремени кризни штаб Београда на чијем челу је био Ненад Богдановић.

стизале гласине о покретима војске и оклопних јединица. Помињао се и десант на градску скупштину хеликоптерима из ваздуха. Страховали смо за људе на улицама. Да ли ће на крају Милошевић сасвим изгубити нерве и кренути у тотални рат? Те ноћи су секунди трајали као сати.

На кратко сам отишао кући око три ујутру. Колико да се истуширам и пресвучем. Искористио сам повољност што станујем дословно на неколико стотина метара од Старог двора. Код мене - пуна кућа. Пријатељи будни и радосни - деца спокојно спспала. Дочекују ме као великог победника. Траже причу, детаље, вести изнутра.

Остављам их и журим назад. Примећујем да је света осетно мање. Нема их више од десетину хиљада. Да ли је то прилика за Милошевићев противудар, питам се. И одговарам себи, опијен ловорима: "Једва чекам, па да му пресудимо по кратком поступку. Сад је наш ма шта урадио".

Враћам се у канцеларију градоначелника. Атмосфера - наизглед мирна. Већину је савладао умор. Que sera, sera.

* * *

Око седам часова чујем на телевизији да у Београд хитно стиже руски министар спољњих послова Игор Иванов. Од "Албаније" видим бескрајну поворку омладине и студената која се креће ка нама и слави победу.

Био је 6. октобар.

Најзад смо могли да одахнемо.

На кратко.

Пет година доцније

(5. октобар 2005.)

Постоји једно питање над свим питањима.

Готово да нема човека у Србији који ово питање није поставио себи или другима, гласно или тихо, током протеклих пет година

А то питање је ово.

Који је био стварни политички домет 5. октобра и зашто није постигнуто више?

Данас је сасвим могућно извући одређене закључке и изрећи одређене оцене о овом догађају и његовим последицама. Ово из најмање три разлога. Прво, временска раздаљина је сасвим довољна за тако нешто. Друго, у међувремену су обелодањене све, или скоро све, чињенице које осветљавају 5. октобар. И треће, страсти су се у доброј мери стишале, што је свакако важан услов за једну трезвену и темељиту анализу.

Једно је неспорно. Нема никог у Србији ко је равнодушан према овом догађају. Или га кују у звезде и предвиђају да ће се српска историја рачунати од тог дана или његове носиоце оптужују за најгора недела и најниже побуде. Пети октобар је или највећи датум у животу савремене Србије или срамни моменат у којем су победу однели издајници и слуге страних сила.

Већ та битна околност да о 5. октобру не постоји уравнотежено и непристрасно мишљење чини га посебно значајним. Чим се око нечега људи поделе на ватрене присталице и љуте противнике, мора да је предмет њиховог одушевљења или мржње изузетне вредности. У супротном не би изазивао тако бурна осећања.

Остаје наравно питање да ли ће тај догађај бити од превасходне важности и за потоња поколења као што је био за његове савременике. Тек на том испиту у будућности сазнаће се колику историјску тежину носи догађај од 5. октобра 2000.

То нас ипак не може осујетити да и данас, без обзира на објективну ограниченост сваког таквог покушаја, размотримо и испитамо прилике и суштину тог датума.

* * *

Једна страна 5. октобра је улога страног чиниоца.

У којој мери и на који начин су тајне службе других држава покренуле и утицале на историјски ток у Србији и на сам 5. октобар? Да ли је ДОС био агентура иностраних сила и да ли су његови челници добили финансијска средства за обарање Милошевића и његове власти? Другим речима, да ли је 5. октобар изведен зато да би се остварио некакав велики и стратегијски важан интерес тзв. међународне заједнице или зато што већина становништва више није хтела да гледа Милошевића на власти?

Одговор на ова питања спада у мање тешке и мање противречне.

Чињеница јесте да је све до последњег часа управо Милошевић преговарао с представницима САД и Европе. Да ствар буде гора, он је то чинио иза затворених врата кријући о чему се уистину преговара. Његови односи са западом никад нису престајали. Пролазили су кроз различите фазе, додуше, али се нису прекидали. И његов највећи дипломатски успех у Дејтону везан је за

преговоре са западним лидерима. Поврх тога, он је добио позамашну новчану награду за тај добро обављен посао.²⁷

Чињеница јесте да су на изборима 24. септембра ДОС и његов председнички кандидат Војислав Коштуница до ногу поразили и Слободана Милошевића и његову десну руку, Војислава Шешеља. То је, дакле, поуздан доказ да им је народ својим гласом и то великом већином изгласао неповерење и скинуо их с власти.

Чињеница јесте да је 5. октобра на улицама било више стотина хиљада демонстраната, ако не и читав милион људи, који су одбранили победу ДОС и збацили Милошевића и његов режим.

Чињеница јесте и то да су опозиционе странке чланице ДОС добиле саветодавну и организациону подршку од међународних агенција које се тиме баве. Чињеница и то је да су независни медији добили одређену финансијску помоћ како би се донекле исправила накардна слика коју су стварали медији под режимском контролом. Чињеница јесте и то да су неки од лидера ДОС, углавном они мање важни, примали новчана средства за своју личну или политичку пропаганду.

Али, упркос свему овом, западне силе нису помогле кад је требало, а нису помогле ни колико су могле.

Како било, закључак може бити само један. Народ је, и нико други, донео одлуку кога хоће да управља државом, а кога више неће да трпи на власти.

* * *

Да ли је било добро или не што се револуција окончала мирно и без проливања крви²⁸?

---

²⁷ Данас се поуздано зна да је продаја Телеком Србија била уствари та богата награда Милошевићу за поотпис у Дејтону. Радило се о суму од око једне милијарде америчких долара.

Ово питање се најчешће поставља у следећој форми: зашто није било 6. октобра?

Нема никог ко би се усудио да тврди како би боље било да је дошло до уличних сукоба и насиља у којима би се гинуло и страдало. После свега што смо доживели под Милошевићем, свих страхота и несрећа, само је још недостајало да се међусобно поубијамо.

У том погледу нема никаквих недоумица.

Да ли су, међутим, виновници српске трагедије током деведесетих на челу са својим првим човеком морали да се суоче са својом кривицом? Одговор је - да.

Да ли је то било изводљиво? Одговор је и овде - да.

Зашто се то није договорило?

Зато што није било политичке воље у врху ДОС. Просто, Коштуница се успротивио. Остали су пристали.

Ако је ишта народ у Србији очекивао од победника, онда је то било драконско кажњавање Милошевића и његових доглавника. Одбијање да се то учини изазвало је прво народно разочарање.

Који је разлог тог одбијања?

Негде и у неком тренутку дошло је до сједињавања делова опозиционог вођства и одређених полуга Милошевићевог система. Међу првацима Демократске опозиције Србије, свакако кључна личност у тој нечасној работи био је - Војислав Коштуница. Да ли још ко - врло вероватно.

Отуд 5. октобар, гледано са стране, делује као лоша позоришна представа. Комад је био написан унапред, улоге раније подељене. Режијери су

---

²⁸ Званични подаци кажу да је погинула само једна особа. Била је то млада жена, члан Демократске странке Србије.

знали и како ће се представа завршити. Само је Србија била преварена. Али, то и јесте био истински циљ.

По свему, првобитни договор је био да Милошевић формално призна пораз и препусти власт Коштуници, али да настави политичко деловање као председник најјаче опозиционе странке. О овом најречитије сведочи први званични одлазак Милошевића код Коштунице после 5. октобра. Зато је и било толико отпора и противљења Милошевићевом хапшењу и испоручивању Хагу. То је излазило из оквира Коштуничине погодбе.

Још упечатљивији детаљ је одлазак Коштунице код Милошевића у ноћи 5. октобра у пратњи генерала Павковића. У време кад његови другови седе у Старом двору и спремају се за оружани сукоб, он одлази код највећег непријатеља на разговор и поклоњење. И то чини у највећој тајности. Без знања било ког другог из ДОС.

По преузимању положаја председника СРЈ и врховног команданта Коштуница бира и именује своје најближе саветнике т.ј. чланове свог кабинета. Међу њима нема никог из његове политичке околине. Појављују се потпуно непознати људи, дугогодишњи сарадници војне и државне безбедности. Коштуница то одлично зна и због тога бира управо њих.

Већ је било речи о његовом супротстављању идеји да се у ноћи 5. октобра преузме сва власт у Србији.

Добро је познато да је управо Коштуница својим ауторитетом штитио генерала Небојшу Павковића као начелника генералштаба и Радомира Марковића на челу српске државне безбедности.

Он је био тај који је упорно инсистирао на тзв. "легалizmu" што је уствари значило очување постојећег поретка и његових институција. Тиме је

онемогућен оштар рез с претходним стањем и очуван континуитет с Милошевићевим и Брозовим системом.

Најзад, Војислав Коштуница је одмах успоставио најтешњу сарадњу с црногорским социјалистима, дојучерашњим Милошевићевим партнерима и члановима странке која је у Црној Гори агитовала за Милошевића, а против њега самог и која је била најгласнија у оспоравању његове председничке победе.

То су прави разлози због којих Милошевић и његови људи нису кажњени за погубну политику коју су водили.

* * *

Неће, ипак, бити да је искључиво Коштуница крив за све. Његова кривица је несумњива и највећа.

Поставља се питање зашто су остали вођи преврата и победници над Милошевићем остали неми, иако су врло добро знали куда овакав развој догађаја води Србију. Зашто се нико није отворено супротставио Коштуници и његовој политици? Зашто народу није поштено речено о чему се ради кад је свима у врху ДОС било јасно шта је по среди?

Већини се власт осладила већ првог дана. Пали су на најнижа искушења живота на висини. Допале су им се црне лимузине, возачи, авиони, кабинети, секретарице, новац и фотеље. Одједном су искусили сва властодржачка уживања и привилегије. Лако су заборавили на дата обећања, положене заклетве, опште интересе. Изазови раскалашног живота и опсесија власти ухватила их је као најстрашнија грозница. Више им ни до чега другог није било стало.

Прастара је истина да је власт највећи од свих људских порока. Она узима данак одмах, без чекања. Код ње нема постепеног пропадања. Нема

посртања и борбе. Човек на власти се мења преко ноћи, брише све у шта је до јуче веровао и прихвата своју нову улогу. Почиње да гледа на друге с цинизмом, да о себи мисли најбоље, да личне жеље проглашава за народне. Властољубац лаже и себе и друге. Он говори о великим циљевима, а мисли о сопственом успеху. Он се мери само према оном до себе. Њега ништа друго више не занима.

Многи су лидери после 5. октобра остварили своје себичне амбиције. Чезнули су за влашћу и најзад су је добили.

Сувише је било оних који су отпали од Милошевића. Једни су већ искусили власт и једва су чекали да се на њу врате. Други су пењање на трон доживели изненадно, али им се одмах свидело до те мере да тог положаја се ни по коју цену нису хтели да одрекну.

Зато су сагињали главу и трпели Коштуницу.

Нажалост, то није све. Још су се и претварали као да заиста имају власт и да од њих нешто зависи. Остављали су утисак да о нечем важном одлучују и да је 5. октобар донео истинску промену. Глумили су озбиљност и забринутост не би ли засенили "народну простоту". А све је било обмана. Били су савршено свесни да је у Србији после 5. октобра власт у истим рукама у којима је била и пре 5. октобра. Разлика је била само у томе што су сад они били гласноговорници те власти, а не њихови противници. За њих је то и било најважније.

Није 5. октобар изневерен само зато што је Коштуница издао, него и зато што су остали лидери знали и ћутали. Није Коштуница победио зато што је био јачи, него зато што су му остали то дозволили.

* * *

Нека буде записано и ово. Прва годишњица 5. октобра није обележена ни на који начин. Није обележене ни друга годишњица. Ни трећа. Ни четврта. Као да су се предводници постидели тог датума и намерили да га избришу из памћења и из историје.

Тек је за пету годишњицу, 2005, одржана свечана академија уз присуство свакојаким домаћим и иностраним учесника од којих ниједан није присуствовао том догађају, а камоли у њему играо запаженију улогу.

Нико од коловођа није био позван.

Није било ни народа који је тог дана збацио Милошевића и Коштуници поклонио победу и власт.

* * *

Пети октобар заувек припада прошлости.

Тај датум је био велика прилика за Србију која је, нажалост, улудо прокоцкана. Данас о томе више нема смисла расправљати. Ма колико желели, точак историје се не може вратити уназад.

На нама остаје још да кажемо праву и целу истину. И о себи и о другима. Као дуг онима који су нам веровали и као аманет онима који ће доћи после нас.

ДОДАТАК 1

Драгослав Аврамовић

Не догађа се често да се неко појави изненадно, постане национална звезда на јуриш, а онда нестане исто тако брзо како се и појавио. Још се ређе догађа да неком тако нешто пође за руком у позним годинама.

Кад се у Србији, почетком 1994, чуло за Драгослава Аврамовића, тешко да је ико знао о коме се ради. Било је то име човека којег је Милошевићев режим представио као новог гувернера Народне банке Југославије и који треба да избави земљу из рекордне хиперинфлације забележене у историји света.

Тад смо први пут видели старијег човека, ситне грађе, скромно обученог и са зембилем за пијацу у руци. Кочоперан и непосредан, једноставног језика и вештих порука, Драгослав Аврамовић је на првом кораку побрао наклоност најшире публике.

О њему смо добили једну штуру вест да је дуго радио у Светској банци и да је изузетан стручњак за монетарна питања. То је било све. Остало је извео сам. Уз свесрдну помоћ новина и телевизије.

Уместо безличног чиновника и међународног банкара, српска јавност је упознала једног кротког чикицу, забринутог за добробит обичног грађанина. То својство да у наступима себе представи као човека из народа пуног разумевања за муке свакодневног живота у Србији, донело му је невиђену популарност. Невиђену ни пре, ни после њега.

Стабилизација динара, строга новчана политика и централна улога Народне банке у државним финансијама биле су, несумњиво, позитивни резултати Аврамовићеве реформе. Његов углед је, међутим, долазио од личних симпатија за њега, а не од његових професионалних успеха. Аврамовић је, преко ноћи, израстао у спаситеља нације средином деведестих година двадесетог века. У најтеже време наше новије прошлости.

Ни кад је раскинуо с Милошевићем и приступио демократској опозицији, његов позитиван утицај на масе није опао. До смрти је био најомиљенија јавна личност у Србији. Без конкуренције.

Његов живот и његов карактер, међутим, остали су у сенци његовог муњевитог успона и још бржег пада.

1

Драгослав Аврамовић се родио у Скопљу 1919, где је провео ране године. У Скопљу је завршио и основну школу и гимназију. Велику матуру је положио 1937.

Оба његова родитеља били су учитељи, по свему, пореклом из Србије. По налогу ондашњег министарства просвете упућени су на рад у Македонију.

Дипломирао је на Правном факултету у Београду, где је стекао титулу доктора правних наука 1956²⁹.

После Другог светског рата радио је у Народној банци Југославије и министарству финансија. Још тад се показао као стручњак за новац и финансијске односе са иностранством. Пуних пет година, од 1948. до 1953,

---

²⁹ Аврамовићева докторска дисертација носила је наслов "Теорија трансфера - прилог теорији спољних зајмова".

провео је као асистент на предмету јавних финансија на Правном факултету у Београду³⁰.

У својству стручњака био је члан прве званичне делегације нове Југославије која је посетила Вашингтон по завршетку рата. Неретко је препричавао причу о свом сусрету с тадашњим америчким државним секретаром и утиску који је Американац оставио на њега. У то време на месту шефа дипломатије САД налазио се генерал Џорџ Маршал³¹.

Године 1953. одлази у седиште Светске банке у америчкој престоници где остаје пуних двадесет и пет година. Његово почетно постављење било је на месту шефа одељења, да би до краја каријере догурао до положаја директора Дирекције за земље у развоју. То је највиши професионални положај у Светској банци до ког је икад стигао један Србин.

Радио је као саветник генералног секретара Конференције Уједињених нација за трговину и развој (УНКТАД) у Женеви (1974-75. и 1980-84). Био је саветник и члан Брантове комисије за питања развоја (1978-79).

Последње године активне службе пред повратак у Србију, провео је у припремама за оснивање једне међународне банкарске установе земаља у развоју, тзв. "Треће светске банке" (1984-1988).

Драгослав Аврамовић је аутор великог броја радова из области економије, монетарне теорије и политике цена. Објављивао је на енглеском, француском и српском.

* * *

---

³⁰ Врло је занимљив податак да је био асистент код предратног професора и некомунисте Јована Ловчевића, вицегувернера Народне банке Југославије тридесетих година двадестог века.

³¹ Управо је Маршал био творац чувеног програма за економску помоћ и опоравак поратне Европе који је по њему и добио име "Маршалов план".

Није сасвим јасно који су разлози навели Драгослава Аврамовића да напусти Југославију и оде у иностранство 1953.

Он сам је избегавао да се о томе изјашњава. Показало се немогућним од њега добити поуздан одговор на ово питање. Аврамовић је био мајстор да прескочи или заобиђе оно што није хтео да се у јавности о њему сазна.

Постоје бар три верзије о правим мотивима те његове одлуке.

По првој, Аврамовић је дошао у раскорак с југословенским властима око питања економског развоја. Противник планске привреде и совјетског привредног модела, он је заступао идеју о темељним економским реформама у земљи, охрабрен раскидом са СССР-ом и ставовима Милована Ђиласа. Кад је увидео да је та ствар пропала и да у врху владајуће партије нема добре воље за нове идеје, одлучио је да се пресели преко океана.

По другој, Драгослав Аврамовић није био политички заинтересован човек. Служио је комунистичким властима зато што је у томе видео једини начин за своје лично и стручно напредовање. Његов одлазак у Светску банку био је резултат договора с тадашњим властима. Тамо је послат, додуше неформално, у својству представника Титове Југославије.

Трећа претпоставка полази од тога да је Аврамовић од почетка вребао прилику да оде из комунистичке Југославије и за себе обезбеди што удобније место негде на Западу. Понуда Светске банке била је идеална шанса у Аврамовићевим плановима и зато је оберучке прихватио.

Како било, једно је неспорно. Драгослав Аврамовић никад није дошао у отворен сукоб с комунистичким режимом у земљи. За све време свог боравка у главном граду САД, ако није могао да буде од помоћи, није ни шкодио интересима југословенског комунизма.

Иако у основи лојалан, Аврамовић није званично заступао Југославију, нити је имао икакав службени статус у било којој југословенској јавној институцији. Био је једноставно стручњак-професионац Светске банке и као такав стицао углед и градио каријеру.

Аврамовић је рано научио да је у несигурном добу најбоље бити што мање упадљив. Сваки излазак на велику сцену, спољашњу или унутрашњу, носи ризик на који овај Србин из Македоније није био спреман. Између истакнутог места у изгледу или политичке немилости, Аврамовић је изабрао трећи пут. Био је то пут стручног усавршавања у тишини, далеко од светлости јавне позорнице.

То је и био главни разлог зашто се у Србији није знало ништа о човеку под именом - Драгослав Аврамовић.

* * *

Аврамовић је живео у градићу Роквил у држави Мериленд, двадесетак миља северно од центра Вашингтона где је смештена зграда Светске банке. Ту је имао лепу кућу на имању од неколико хектара с густом шумом и потоком који протиче посред имања. Волео је ту своју "оазу мира и тишине" у Роквилу и са сетом се сећао свог спокојног живота у Америци.

Од Вашингтона ка Роквилу води једна дугачка и широка улица, Висконсин авенија. Обичан путник и не примећује прелазак границе из Дистрикта Коламбија у савезну државу Мериленд. Читав простор је насељен у низу и без прекида, тако да одаје утисак јединствене градске целине. У европском смислу, најближи опис би био да је Роквил предграђе Вашингтона.

Годишња примања запослених у Светској банци су висока чак и за америчка мерила. Уз плату иду и додатне олакшице, од којих је најважнија та што службеници Светске банке не плаћају никакав порез америчким властима,

нити иком другом. Њихова изузетна повластица састоји се у томе што живе у Сједињеним Државама и користе све предности тамошњег економског система и животног стандарда, али су ослобођени највеће финансијске обавезе - плаћања пореза.

У време кад је Аврамовић купио кућу и земљу у Роквилу, тај се део Мериленда није сматрао ни престижним, ни претерано скупим. Ни данас не спада у најлуксузније области Мериленда. Пре би било исправно тврдити да се Роквил рачуна у скромнија места наомак Вашингтона у којем живи онај део америчког становништва који Американци називају - средња класа.

Без обзира на ово, или баш због тога, Аврамовић је могао да омогући себи и својој породици становање у пространој и удобној кући на великом земљишном поседу.

* * *

Друге две деценије своје интернационалне каријере, Драгослав Аврамовић је провео у Женеву. Није познато чиме је од имовине располагао у Швајцарској, али је сигурно било да је Женеву доживљавао као свој дом. Кад год је одлазио из Београда на лечење или опоравак, одлазио је у Женеву. Много теже се одлучивао на пут у Америку. Да ли због боље здравствене заштите, или зато што му је Европа постала ближа, Аврамовић се, под старост, пријатније осећао у Швајцарској него у Америци.

Његове кћери остале су да живе у иностранству. С најмлађом од њих која се настанила у Њујорку, разговарао је на енглеском. Била је то потврда да је и њему и њој енглески постао језик споразумевања.

И иначе се могло приметити да његов српски стоји под утицајем његовог енглеског и да кад говори српски редовно у себи преводи с енглеског. Стране

речи је по правилу употребљавао у њиховом енглеском значењу, а не онако како је код нас уобичајено да се користе³².

Аврамовићево знање енглеског било је изванредно. Његова мисао и његова реченица, биле су типично англосаксонске. Умео је да говори у преливима и нијансама, течно и природно. Његов енглески био је језик једног образованог човека, надмоћан у изразу чак и у поређењу с многим англосаксонцима којима је енглески матерњи језик. Једва приметан нагласак одавао га је тек толико да се види да је странац, а не Американац.³³

Његов говор српског имао је истоветне особине као и његов енглески. Околност што га дуго није говорио у јавности, учинила је да не буде течан као некад, али није одузела ништа од Аврамовићеве способности да га користи у складу са својим идејама и намерама. Очито је код Аврамовића језик служио као средство да каже тачно оно што је хтео и тачно онако како је хтео. Каткад потпуно отворено, каткад врло увијено. Видело се да је године провео у међународним установама у којима је дипломатска вештина била кључ успеха.

Драгослав Аврамовић није постао Американац, али јесте усвојио многе америчке особине и навике. Његов наступ и појава у америчкој средини, међутим, лако су могли да преваре око неугог посматрача.

2

У Југославију се вратио у последњи час. Намучена ратовима, санкцијама, немаштином и инфлацијом, Србија је једва опстајала. Народ је био на издисају,

---

³² На пример глагол конфорнтирати је употребљавао у смислу "суочити", а не као повратан глагол у значењу "сукобити се"; користио је реч "ефективно" енглеског облика (effective), уместо "ефикасно" француског облика (efficace).

³³ Аврамовић је доста знао и француски, али га није говорио. Франуски је учио као први страни језик током свих осам разреда гимназије.

већ савладан муком и очајем. Наде да ће се ствари повољно решити, готово да су потпуно потонуле.

Преостајала је још једино вера у долазак спасиоца.

И спасилац је дошао. У лику једног малог старца, орног да нацију дигне на ноге и удахне јој нову вољу и снагу.

Драгослав Аврамовић је своју улогу играо без грешке. Свестан да је битнији утисак који ће направити на народ, него стварне промене, он се сав управо томе посветио.

Економски потези били су одавно познати и релативно једноставни. То је стари лисац врло добро разумео. Зато је, уместо озбиљаног експерта који зна шта ради, изабрао да изиграва једног народног адвоката. Уместо да прави неопходне резове, он је тешио масу обећавајући светлу будућност. Аврамовић је узео лик једног чаробњака из бајке, свестан да је Србији у то време једино чаролија могла да помогне. Аврамовић се претворио у доброг духа који благостање носи у завежљају, дели га свима без питања и без објашњења. Мађионичар више него гувернер, он је придобио масу за себе. Тепали су му "деда Аврам", српски новац називали "Аврамов динар", салетали га на јавним местима, просте жене му целивале руке. Народ је падао пред њим, зато што је у њему гледао последњу утеху и последњу наду.

Веровало се њему, а не његовим реформама.

Ипак, није све било тако спонтано како се на први поглед чинило. Аврамовић јесте био врхунски демагог којем је додељена савршено скројена улога, али је читав Милошевићев механизам власти радио за њега. Мит о Аврамовићу створили су режимски медији, исто онако као што су претходно створили Слободана Милошевића.

Од Слободана су направили народног вожда, од Драгослава народну мајку. Обе представе су биле подједнако лажне и служиле су истој сврси: опстанку постојећег система власти. Разликовале су се по степену штетности. Милошевић је био отелотворење зла, Аврамовић је био привремено покриће за то зло.

Аврамовић је требало да буде пуко оруђе у рукама режима. У почетку је то и био.

Као свака бајка и ова о Драгославу Аврамовићу била је кратког века.

* * *

Одушевљеност нације за Драгослава Аврамовића морало је, раније или доцније, да изазове отпор Слободана Милошевића.

Његова популарност је превазишла првобитне режимске предвиђања и почела да истискује и самог Милошевића. Упоредо с тим, Аврамовић је постајао све сигурнији и све независнији. Од доброћудог дедице који уме с парама, он се постепено претварао у одлучног човека врло заинтересованог за дневну политику. Ослобађајући се стега и ограничења, Аврамовић је бивао прихватљивији и противницима режима. Непосредни резултати његовог руковођења Народном банком, деломично побољшање животних прилика у земљи и, изнад свега, његов шарм, учинили су га мезимцем свих.

А он је врло спретно успевао да се допадне различитим друштвеним слојевима у Србији. Проглашавао се за браниоца пензионера, тобож зато што је и сам био пензионер. Дружио се са синдикатима и њиховим првацима зато што је наводно бринуо о интересима радника. Кретао се међу обичним светом, зато што је желео да га доживљавају као једног од својих.

У односу према политичким чиниоцима, такође је држао једнако растојање. Пажљиво је избегавао да стане уз раме владајућој партији. Није био члан Социјалистичке партије Србије, није ни показивао да према њој гаји нарочиту склоност. Према опозицији је био умерено предусретљив. Желео је да утисак о њему буде као о неком ко премошћује политичке поделе и смирује зараћене таборе. Хтео је да делује благотворно и лековито, а да се, притом, политички не изјашњава.

Представљао се као левичар и социјалиста, мада је велико питање да ли је то уистину и био. Знао је да ће тиме постићи два циља. Милошевић и његови социјалисти ће му много лакше веровати, јер ће мислити да је њихов. Исправно је претпоставио да ће га маса боље прихватити ако подилази дуготрајном навикама живота у комунизму.

Слика коју је Аврамовић изградио о себи била је, у основи, противречна. Американац и западњак на једној страни, али заступник раднички класе на другој. Економиста из Светске банке, али човек скромних жеља и прохтева. Милошевићев изабраник, али и опозициони миљеник. Врхунски стручњак који говори језиком једноставног човека.

Драгослав Аврамовић је био особа за све укусе.

* * *

Његов раскид с Милошевићем није изазвао кризу каква се могла очекивати. Тачно је да је Аврамовић смењен са свих положаја изгласавањем неповрења у Скупштини СРЈ и да је тим поводом одржао један од својих најбољих говора у парламенту.

После тога, међутим, није уследила рафална паљба из свег режимског оружја како се то догађало у неких пређашњим случајевима. Аврамовић није

стављен на стуб срама и није постао предмет општих напада и увреда. Било је јасно да је између њега и Милошевића дошло до разлаза чиме је међусобна сарадња постала немогућна. Али, без мржње и без тешких речи. На томе се и завршило.

Није деловало вероватно да ће се Аврамовић укључио у политички живот на било којој страни. Много вероватније је изгледало да ће се повући с јавне сцене без упуштања у отворену борбу. Ни његов дотад исказан карактер, ни његово место на јавној сцени, нису најављивали Аврамовића у улози опозиционог политичара, а камоли првог човека масовног покрета против Слободана Милошевића.

А онда је овај омалени Србин из Македоније приредио опште изненађење. Одлучио је да се упусти у немогућну мисију уједињавања српских опозиционих странака и лидера. И то не једном, него два пута. Први покушај 1996. у коалицији "Заједно" окончао се неславним неуспехом и његовим одустанком. Поново се укључио у политику под окриљем Савеза за промене 1998, у својству незваничног, али неприкосновеног, предводника. Било је то политичко језгро будуће Демократске опозиције Србије која је 2000. однела победу над Милошевићем.

Аврамовићу је, нажалост, коначно попустило здравље неколико месеци пре тога, тако да је морао да престане с активном политиком. Зато му није понуђена кандидатура за председника СРЈ и изборног такмаца Слободана Милошевића. Да је био у бољој физичкој спреми, Аврамовић би свакако био најбоље и најприхватљивије решење за све чланице ДОС. Прст судбине је хтео да на место Драгослава Аврамовића стане Војислав Коштуница. "Није коме је речено, него коме је суђено" с правом каже наш народ.

Дочекао је пад српског режима, али је убрзо преминуо. С пролећа 2001. у Вашингтону.

Његове личне заслуге за тај историјски успех у борби против Милошевићеве тираније и погубних идеја србокомунизма, остају трајне и неизбрисиве.

* * *

Непосредно после рата, Македонци су му предлагали да се прогласи за Македонца и презиме промени у Аврамовски обећавајући му "куле и градове" уколико тако уради. Стручњак његовог формата био је реткост и међу другима, а камоли међу македонским комунистима. Одбио је, без размишљања.

Више пута је поновио, пред сведоцима, да никад није био члан Комунистичке партије Југославије.

На питање да ли себе сматра марксистом, о с лакоћом је одговорио потврдно. Како се његова економска знања и размишљања уклапају у Марксово схватање политичке економије и његову теорију вредности, дао је одговор с једнаком лакоћом:

"Ма слушајте, Маркс није имао појма о економији. Мени се свиђало код њега оно о отуђености људи, људској солидарности и друштвеној равноправности. Иначе, његов "Капитал" је чиста глупост."

"Ако је тако, онда ви нисте марксиста, него социјал-демократа."

"Па јесте, то је тачно. Али, знате, овде боље звучи кад кажете да сте марксиста."

Друго питање се односило на његову монетарну реформу:

"Одакле сте нашли паре којим ћете бранити фиксни течај динара? Колико је познато, ви сте затекли државну касу потпуно празну, а земљу с највишом инфлационом стопом у историји светске економије."

"Да, али треба да знате једну просту законитост новца. Што је виша инфлација, мање вам треба здравих пара да браните стабилан монетарни курс. Мени није требало много. На једном рачуну Народне банке нашао сам око две стотине милиона долара слободног новца, за које нико није знао. Ови овде су на то сасвим заборавили. То ми је било довољно за стабилизацију динара. Други услов је био да Народна банка не буде под контролом политичке власти и да гувернер има слободу да делује самостално. То сам тражио од Милошевића, пре него што сам прихватио место гувернера и то сам од њега добио. Ви о њему можете да мислите што год хоћете, али ја вам кажем да се он тог договора држао. А кад је међу нама пукло, пукло је."

Нисмо даље инсистирали на овој теми. Те паре је, очигледно, успео да обезбеди од неког ван земље. Лако може бити да је Аврамовић имао иностраног анђела чувара, широке руке и пуног разумевања. Најпре ће бити да се тај анђеол чувар крио у његовој старој фирми у престоници САД.

Било је занимљиво сазнати како се уопште нашао у Југославији после толико година. Ко га се сетио и ко га је довео. На ово питање није избегавао прецизан одговор:

"Академик Коста Михаиловић³⁴. Ми се познајемо још из младости. Нисам могао да одбијем његов позив. Земља је била на ивици провалије, тога

---

³⁴ Економиста старог кова, заступник планске привреде, члан САНУ, писац економског дела "Меморандума" САНУ и поуздан човек Слободана Милошевића. Један од најистакнутијих србокомуниста. Његовим залагањем Аврамовић је по убрзаном поступку изабран за дописног члана САНУ 1994.

сте били свесни и ви овде. Мени је било јасно шта треба да се предузме. Коста је организовао састанак с Милошевићем. Договорили смо се и ја сам се вратио."

Да ли му је још неко дошапнуо да би било препоручљиво да се појави у Србији и заузме позицију гувернера Народне банке није рекао.

Поводом Коштуничиног избора за председничког кандидата, јавио се Аврамовић молећи састанак с неколицином лидера Савеза за промене и ДОС.³⁵ Једва је дошао до нашег седишта у Скадарлији. Уз помоћ момака који су га практично носили, попео се на први спрат.

Имао је само једно питање:

"Господо, да ли је кандидат морао да буде Коштуница? Зар није било другог решења? Ја га познајем из коалиције "Заједно". Онда ме је слагао и преварио, а није ни трепнуо. Немојте њега, ако Бога знате. С њим на челу неће бити добро."

Биле су то пророчке речи, о које су се сви оглушили. Кад су се Аврамовићеве слутње обистиниле, било је доцкан. Коштуница је већ био изабран за председника СРЈ.

Одговорио му је Ђинђић:

"Немојте да се секирате, професоре. Напросто, нисмо имали боље решење од њега. Ви сте били идеалан кандидат, али нажалост, ваше здравствено стање се поставило као непремостива препрека.

Али, да знате да Коштуница неће ништа моћи без нас. Он нема странку и нема финансијска средства и то га чини зависним од нас. Сам неће моћи ни да мрдне. Будите сигурни да ћемо га ми држати на кратком ланцу."

---

³⁵ Том састанку у јуну 2000. присуствовали су Зоран Ђинђић, Владан Батић, Горан Свилановић и писац ових редова.

"А зашто се ви, Зоране, не бисте кандидовали? Ја мислим да сте далеко бољи кандидат од Коштунице. Уколико бисте пристали, ја бих вас одмах подржао", Аврамовић се није лако предавао.

"Не, не, то је лоша идеја. То је и вама јасно. Нисам ја добар кандидат. После свих лажи изречених о мени, у Србији не влада већинско мишљење у моју корист. Много је боље да се држим по страни, и делујем из другог плана. А за Коштуницу, не брините."

Испратили смо га и одвезли кући, али га нисмо убедили да је наш избор био најпаметнији.

* * *

Ако Драгослав Аврамовић неког није марио, није марио Млађана Динкића. Имао је симпатија за Лабуса, али за Динкића никако. То своје осећање није сакривао. Напротив. Користио је сваку прилику да покаже колико рђаво о њему мисли.

Одбијао је не само да с Динкићем разговара, него и да се с њим виђа. Још горе од тога, намерно је наводио његово име погрешно, правећи се да не памти како се овај тачно зове. Динкић је био и "Ћинкић" и "Динђић" и "Ћиндић". Једино никад није био Динкић.

Најчешће се претварао да је забораван т.ј. да је дотични господин толико небитан да није заслуживао да му се сећа презимена:

"Како се беше зове онај мали?"

"Онај мали, код Лабуса? Мислите на Динкића?"

"Е да, да, тај мали. Тај, како сте рекли? Ћинкић?"

"Динкић."

"Е, тај. Тај је тотална незналица. Не разумем зашто господин Лабус губи време с њим. Он под милим Богом ништа не зна, а много прича. Углавном глупости."

За Динкићеву књигу "Економија деструкције", која је својевремено била врло читана и сматрала се за "оптужницу" против Милошевићевих финансијских злоупотреба, Аврамовић је имао обичај да каже:

"Ма, то је обичан политички памфлет. Нема тај појма о економији. Он је најобичнији шарлатан. Однекуд је напабирчио податке из Народне банке и министарства финансија и од тога склепао тај шарениш, а не књигу. У стручном смислу, то не вреди ни по`луле дувана."

Није мислио богзнашта ни о властима у Црној Гори. Веома се противио њиховој намери да укуну динар као званично средство плаћања и да прихвате евро за црногорску валуту. Сматрао је да се тиме руши јединствено финансијско тржиште Србије и Црне Горе. Такође је био убеђен да то није право решење за спровођење монетарне дисциплине и чврстог курса. Поврх тога, за њега је таква одлука представљала акт одрицања од суверености над јавним финансијама:

"Ако су хтели своју валуту, онда је требало да се врате на перпер. Овако траже заштиту и подршку преко туђег новца. Да је то паметно, радиле би то и друге државе. Њима смета динар зато што о се о њему одлучује у Београду, а не смета им евро о ком се одлучује у Бриселу. Ја сам био члан њиховог саветодавног тима за монетрану реформу и све сам им то унапред рекао. Рекао сам им и то да се тиме неће спасти инфлације и да је сасвим реално да код њих и евро доживи пад вредности, независно од свог курса у Европској унији. Али, шта сам могао, остао сам усамљен. И тамо главну реч воде тоталне незналице."

Аврамовић је био припремио један предлог за решење питања Косова и Метохије, пре него што су почели оружани сукоби 1998. Његова замисао се састојала у овом. Једина шанса да се сачува Косово била је да се образује једна лабава трочлана федерација састављена од Србије, Црне Горе и Косова и Метохије. Нико други није делио његово мишљење, али је он, свеједно, на њему упорно инсистирао. Не обазирјући се на полугласна негодовања осталих чланова Савеза за промене, Аврамовић је више пута о тој својој идеји разговарао и са иностраним државницима и дипломатама.

Веома га је погађала изјава једног од Милошевићевих гласноговорника који је Савезу за промене наденуо име "НАТО пешадија". Колико год су се остали смејали овом неукусном и тупавом поређењу, Аврамовића је то искрено заболело. Свакодневно је понављао обраћајући се више себи, него нама:

"Е, шта смо дочекали да нас зову НАТО пешадија! Ми смо, дакле, "Нато пешадија! Ужасно! Страшно! Ми "Нато пешадија!"

* * *

Аврамовићева "лабудова песма" у нашој политици била је посета челника Савеза за промене Вашингтону у новембру 1999. коју је он предводио.

Тад је већ био озбиљно нарушеног здравља. С много напора је издржао дуго путовање. Прво аутомобилом од Београда до Будимпеште, затим вишесатни лет авионом до Њујорка, па онда чекање на аеродрому "Кенеди" и најзад још једном авионом до Вашингтона.

Крајњим снагама је изгурао прва два дана боравка у Америци и састанке који су се ређали као на траци. Старо искуство га је научило да штеди енергију како би био у форми онда кад је најважније.

Тако је и било.

Његово иступање пред представницима америчког Конгреса показало је Драгослава Аврамовића у пуном сјају. Говорио је надахнуто, разложно и сажето, наглашавајући управо оно за шта је знао да ће код Американаца изазвати најбољи ефекат. Потом је спремно одговарао на питања, с једнаким стрпљењем и пажњом, без обзира да ли је питање било умесно или не. Његови покрети, тон и држање били су у потпуном сагласју са садржином његовог исказа. Био је савршено концентрисан и у пуној контроли укупне ситуације. Не само што је завладао атмосфером у Конгресу САД, него је и водио расправу правцем који је он унапред одредио.

Ништа мање убедљив није био ни у разговору с државним секретаром Медлин Олбрајт, осим што смо се представио у улози једног старовременског кавалера. Аврамовић је несумњиво, знао да се понаша у свакој прилици. Једино питање је било да ли уистину жели да пружи све од себе и да ли му физичка моћ то дозвољава. Онда кад су се оба услова испуњавала, Аврамовић је могао да отвори свака врата на земаљској кугли, ма колико била чврсто закључана. Био је за копље изнад свих других српских политичара.

Нажалост, његов организам није издржао до краја посете. Нагло је попустио трећег дана наше посете и Аврамовић је морао да остане у хотелској соби. Остали прваци Савеза за промене преузели су његово место и наставили тамо где је он стао. Али, руку на срце, главни део посла већ је био обављен, и то обављен на маестралан начин.

На повратку му се здравствено стање додатно погоршало. Све време пута веома смо страховали за њега. Хвала Богу, ипак смо се живи некако докопали Београда.

У Србији је било много оних који су се издавали за западњаке, а уствари нису били. Прави западњак који се претварао да није, био је само један - Драгослав Аврамовић.

Аврамовић је припадао Западу у сваком погледу. И то не било ком Западу већ, пре свега, оном англосаксонском. Био је више Американац, него Европљанин, мада је свој живот равномерно поделио између Америке и Европе. Он је сазревао у време у којем је Америка била на врхунцу славе и угледа. Велики победник над Немачком и Јапаном, несебични избавитељ свих невиних жртава рата, светионик слободе и демократије, земља савремених покрета и начина живота, Сједињене Државе су, непосредно после Другог светског рата, биле врло у моди. Тај амерички дух захватио је многе младе људе широм света. Није онда чудо што је Америка оставила толико јак печат и на Драгослава Аврамовића.

Његов први излазак из земље био је одлазак у Вашингтон. Сусрет с великом земљом, њеном снагом и величином, обележиле су Аврамовића за читав потоњи живот. Политичка и економска моћ којом су Американци располагали забљеснула је младог Аврамовића светлошћу која га је обасјавала до смрти. И кад је о САД говорио неповољно и кад је осуђивао политику Вашингтона, он је био њихов поштовалац.

Било је нечег завереничког у начину на који је отпочињао разговор о Америци с неким за ког је знао да дели с њим то унутрашње осећање. Пред другима о томе није говорио, као да се плашио да ће се одати и да ће његово американство бити откривено.

Није Америци могао да опрости бомбардовање 1999. Схватао је њене разлоге, али их није оправдавао. Осећао се лично превареним. Стицао се утисак да је бомбардовање доживео као знак да га је Америка изневерила и одбацила.

Од Американаца је, на првом месту, примио начин мишљења. Мислио је језгровито и дисциплиновано. Успевао је да се отргне од личних емоција и ставове гради на основу објективности, а не својих жеља. Научио је да не буде пристрасан и слаб према страни којој припада или коју заступа. Умео је да буде прорачунат и трезвен у анализама сопствене позиције. Имао је одлику да на одређено питање гледа очима противничке стране и развија њене аргументе насупрот сопственим. Гледишта је градио постепено и темељно. Никад није износио мишљење на пречац или на основу инстинкта. Свака његова мисао била је проверена хиљаду пута пре него што би била изнета пред друге.

Англосаксонци су му усадили и један посебан смисао за хумор, помало опор и често окренут себи. У том привидном ругању на свој рачун, крила се фина сатира упућена уствари околини. Није се трудио да буде довитљив по сваку цену, што је општа појава код наших људи на јавној сцени. Његова запажања и оцене о људима и догађајима не само што су била истинита, већ су често била и духовита.

Биће да је у Америку отишао већ заљубљен у њу. Године проведене у њој, од њега су учиниле још већег Американца, него што је на почетку био. Он није припадао оној врсти људи који живе у Америци, а о њој мисле све најгоре. Аврамовић се у многоме није слагао с потезима америчке владе, али је земљу у којој је изабрао да одрасту његова деца искрено ценио и волео.

* * *

Аврамовићева образованост била је изнад осталих. То што је био врхунски економиста и што је то било видљиво и лаику, узимало се као нормално. Али, и у многим другим областима, он је био надмоћан над већином наших јавних личности.

Нити је деловао хвалисаво, нити је натурао своја знања. Напротив. По правилу се претстављао као човек из народа који се највише ослања на здрав разум. Своје знање је користио тек онолико колико му је било потребно. Ни мање, ни више. Ретке су биле прилике и још ређи појединци с којима се упуштао у озбиљне дискусије. А кад је то чинио, могло се лако закључити да се радило о необично ученом човеку за овдашње српске размере.

У његовом образовању било је много реда и сталожности. Старинско и свеобухватно гимназијско школовање које је стекао пре рата служило му је као чврста основа за сваку врсту расправе. На то је долазило велико знање економије и друштвених наука уопште, али и огромно животно искуство. Иако никад није био професор, у њему је било нечег професорског. Зато су га многи тако и ословљавали.

Драгослав Аврамовић није био лак саговорник. Није трпео да му се противречи и супротставља. Још мање да се развија дебата поводом његових гледишта. Био је од оних људи који нуде или да се његово прихвати безусловно или да се потпуно одбаци. Није пристајао на уступке и прилагођавања. Код њега је све било по енглеској пословици "узми или остави".

Није имао стрпљења за српске свађе и надмудривања. Мрзео је дуготрајне састанке на којима се говори у недоглед, а мало шта одлучује. Уз то, волео је да буде главни. Постављао се у чело стола и узимао реч или први или последњи. Ташт и самоуверен, Аврамовић је многим деловао уображено,

понекад и непријатно. Знао је да покаже до ког му је саговорника стало, а ког не признаје за равног себи.

Због те особине стекао је више притајених непријатеља, него што је морао. Људи из његове близине устручавали су се да му искрено кажу шта мисле, али нису пропуштали прилику да га иза леђа оговарају. Наши људи не воле да признају ичије интелектуално преимућство. Нарочито не кад је оно очигледно.

* * *

Аврамовић је поштовао и власт и властодршце. Као да је од њих помало зазирао и као да их се помало прибојавао. Зацело се током живота нагледао људи који су страдали због отвореног противљења властима и из тога извукао драгоцену поуку. Његова нарав није била ни бурна, ни бунтовна.

Према Милошевићу је гајио једну врсту страхопоштовања од почетка до краја. Власт коју је Милошевић држао у рукама за Аврамовића је представљала беспоговоран ауторитет.

Сматрао је да Милошевић мора да буде одстрањен из политике зато што је дубоко забраздио, зато што је ударио наopakим путем, зато што је његова политика произвела погубне последице по интересе народа. Али је, исто тако, сматрао да његово склањање треба извести безболно и достојанствено, како доликује Милошевићевој личности и положају. За разлику од других који су о Милошевићу мислили све рђаво а ништа добро, Аврамовић је за његове поступке редовно тражио објашњења, ако не и оправдања. Кудио га је на један посебно увиђаван начин, свестан да говори о председнику државе.

У погледима Драгослава Аврамовића на Србију, значај политичара вредновао се степеном његове власти. Ово, дабоме, није важило за Америку и

Американце, нити за Европу и Европљане. Али у Србији у којој, по њему, није било довољно демократских традиција, појединачна моћ самодршца била је кључ успешне политике. Између лидера и његовог народа требало је да постоји склад и разумевање. Самодржац је био обавезан да брине о интересима народа, а народ је требало да га подржава и следи. Милошевић се у томе прерачунао, изгубивши и кормило и правац. По Аврамовићу, то је била Милошевићева највећа кривица и једини разлог за његов силазак с власти.

Милошевић је морао да оде зато што је било неопходно, а не зато што је било праведно.

И друге људе у Србији уважавао је на основу реалне моћи коју су имали. И на власти и у опозицији. Његово добро мишљење о Зорану Ћинђићу било је истоветног корена као и његово добро мишљење о Милошевићу. Ону власт коју је Милошевић држао у Србији, Ћинђић је држао у опозицији.

И овај Аврамовићев став био је англосаксонског порекла. У својој дволичности Англосаксонци су одувек примењивали један аршин за себе, а други за све остале.

* * *

Кад се све сабере, Драгослав Аврамовић је био изузетна појава на политичком небу Србије. Његов карактер, уверења и рад били су несвакидашњи и друкчији. Био је личност за себе.

Такав самосвојан, и у успеху и у поразу, заслужио је издвојено место међу стотинама безбојних ликова који су прошли преко српске јавне позорнице не оставивши ни најмањи траг.

ДОДАТАК 2

*Вилијам Монтгомери*³⁶

Свима је било јасно да судбина Србије, као уосталом и читавог данашњег света, зависи од Сједињених Америчких Држава. Тако је било пре 5. октобра 2000. Тако је остало и после тог датума.

Многи погрешно мисле да је Демократска опозиција Србије као целина била под директном америчком контролом и да је радила само оно што јој је наређивано из Вашингтона. За разлику од овог нетачног мада веома распрострањеног уверења, односи челника ДОС и америчких представника био је неупоредиво сложенији и противречнији.

Уз то, битно је држати на уму да се Милошевићеви односи с Американцима ни у једном тренутку нису прекидали. Да су, током његове владавине, пролазили различите фазе. Од међусобне нетрпељивости и оптуживања до блиске сарадње и натраг.

* * *

Зна се да су Американци на сваки начин покушавали да се поставе као апсолутан ауторитет новим властима у Београду. Зна се и то да су наше снаге и могућности да се супротставимо биле врло мале.

САД су на располагању имале свакојаке механизме за притисак на ДОС и његове лидере. Кад им је било потребно, Американци су умели да покажу каквом силом убеђивања располажу и да сваком непослушном партнеру

---

³⁶ На енглеском William Montgomery.

недвосмислено предоче какве ће последице наступити услед његовог одбијања да се повинује.

Поред објективних слабости, ДОС је имао још једну озбиљну ману. Његови прваци су листом били потпуно неискусни у вођењу високе политике према великим силама. Требало је знања да би се проникнуло у истинске намере САД. А кад се до тог знања најзад долазило, неретко се правила додатна грешка. Одмах се, без размишљања, то саопштавало америчким саговорницима. Тиме је већ ослабљена позиција постајала још слабија.

Наша велика заблуда лежала је у томе што смо унапред веровали у америчку искреност после 5. октобра. Били смо уверења да се њихова добронамерност подразумева и да је пад Милошевића довољан разлог за њихово безусловно пријатељство. Доживели смо немало изненађење кад је америчка политика према нама све више почињала да личи на њихову политику према Милошевићу.

Није тајна да су поједини политички прваци играли на америчку карту, рачунајући да ослонац с друге стране Атлантика може бити најјаче оружје у освајању власти. Њихово наивно веровање у безрезервно покровитељство Вашингтона по правилу се завршавало разочарањем. Американци људе користе и одбацују сходно својим интересима и никако друкчије. Чим се оконча потреба за сарадњом одређене особе, престаје и америчка заинтересованост за тог појединца. Нико од челника ДОС није ни из далека био толико моћан да би за себе обезбедио непрекидну наклоност САД.

* * *

Јосип Броз Тито је, истини за вољу, био један од оних малобројних власторжаца који су успевали да америчку помоћ и подршку очувају за све време своје владавине.

Отуд се поставља питање који су то разлози навели САД да деценијама свесрдно помажу једном комунистичком тиранину у Југославији. Притом још и човеку који никад у јавности није изрекао лепу реч о тој истој Америци, него је, напротив, користио сваку прилику да је оптужи за "светски империјализам" и "неоколонијализам".

Шта је то било до те мере драгоцено у Титовој политици и његовом поретку у Југославији што је заслуживало беспоговорно америчко разумевање без преседана у односима САД с малим државама и марксистичким режимима?

У Америци су се смењивали председници и политичке странке, а с њима и унутрашња и спољња политика, али је држање према Брозу и социјалистичкој Југославији остајало непромењено.

Још се не може дати поуздан одговор на ова питања. Може се једино нагађати о томе које су могле бити побуде Вашингтона за готово неограничену попустљивост према Београду после Другог светског рата.

Сасвим уопштен одговор би могао бити овај. Тито је очигледно чинио важне услуге интересима САД тако да су, независно од свега другог, Американци од њега имали велике користи.

Ако је ово исправан пут расуђивања, онда је следеће питање ово. Какве су то услуге могле бити?

Прво и најважније Броз је разбио јединство совјетског блока у Европи и показао да Руси нису непобедиви, али и да сви комунисти не морају да буду

њима потчињени. Такође је показао да је могућно одвојити се од утицаја СССР-а, а и даље задржати чист комунистички систем и идеологију.

То је, у исти мах, била и речита порука Совјетима, али и охрабрење за многе левичаре широм света.

Броз није хвалио Америку, али није хвалио ни Совјетски Савез. Ако је критиковао Вашингтон, критиковао је и Москву. Свестан да његов опстанак на власти зависи од равнотеже између две суперсиле, он је врло пазио да се јавно не сврста ни на једну страну (у периоду после 1948).

Тито је, по свему, наставио да делује на друге, ваневропске државе и народе особито, својим примером, али и практичном политиком. Лако може бити да је читав Покрет Несврстаних настао као велика акција како би се донедавне западноевропске колоније извукле испод руског утицаја под који су лако падале. То још није значило да се ставе у америчку сферу интереса. За Американце је било сасвим довољно да не уђу у совјетски табор.

Јосип Броз је за Американце највероватније завршавао и одређене конкретне послове код оних националних лидера који су за САД представљали проблем, а он с њима стајао у тесним везама. Такав је, на пример, био Кубанац Фидел Кастро.

У унутрашњој политици, Тито се поставио као јемац "равноправности југословенских народа и народности" уводећи федерално устројство шест социјалистичких република, а доцније и две покрајине. Испоставило се да је то било једино решење које је брисало одговорност појединих југословенских народа у Другом светском рату, пре свих Хрвата, и које је осигуравало да Србија изгуби ону предводничку улогу коју је имала од момента стварања Југославије 1918.

Да ли је постојало још нешто што их је везивало, данас је немогућно са сигурношћу тврдити.

* * *

Положај амбасадора САД у Београду био је, следствено, један од најутицајнијих откад је успостављена нова власт у Југославији 1944.

Током година, на том месту се нашло неколико људи из самог врха америчке дипломатије свога доба. На првом месту Џорџ Ф. Кенан³⁷ и Лоренс Иглбергер³⁸. И један и други су припадали најужем кругу америчких дипломата и стратега спољње политике Сједињених Држава. Иглбергер је једно време био и на позицији државног секретара пред сам крај администрације председника Џорџа Буша (старијег).

Познато је да је нарочиту улогу током распада СФРЈ играо тадашњи амбасадор САД Ворен Зимерман³⁹. Титова Југославија се, захваљујући статусу "тампон зоне"⁴⁰ између Истока и Запада, налазила у средишту источне и југоисточне политике САД.

Није зато било велико изненађење ни за ког од учесника, кад је за новог шефа дипломатске мисије САД у СРЈ именован професионални дипломата Вилијам Монтгомери.

1

Целокупну своју дипломатску каријеру, с кратким прекидима, Вилијам Монтгомери (рођен 1945.) провео је на Балкану.

---

³⁷ Амбасадор у СФРЈ 1961 - 1963. Познат и као професор дипломатске историје Европе деветнаестог и двадесетог века и писац више књига из те области.

³⁸ Амбасадор у СФРЈ 1977 - 1981. Државни секретар август 1992 - јануар 1993.

³⁹ Амбасадор у СФРЈ 1989 - 1992.

⁴⁰ На енглеском "buffer zone".

Његово прво инострано именовање било је управо у амбасади САД у Београду средином седамдесетих година прошлог века. У то време Монтгомери је био млад дипломата задужен за праћење банкарског сектора у читавој Југославији.

Слободана Милошевића је, по сопственом казивању, упознао док је овај био на челу "Београдске банке" и с њим остварио присан контакт. Монтгомеријеви извештаји о Милошевићу били су више него похвални. Будући амбасадор САД га је описивао као човека савремених схватања, реформисту и америчког пријатеља. Није му било ни на крај памети да ће баш тај "човек савремених схватања" постати главни виновник распада СФРЈ, крвавог рата и незамисливих страхаота.

Монтгомери је крио своју некадашњу блискост с Милошевићем, као што је крио и што шта друго о себи, својој прошлости и својим плановима.

Године 1993. постављен је за америчког амбасадора у Софији, где је остао до краја мандата од четири године. Одмах потом се преселио у Загреб (1997.) такође на место шефа дипломатске мисије. Из Загреба је стигао право у Београд, неколико дана после 5. октобра 2000, прво као отправник послова, а од пролећа 2001. и као опуномоћени амбасадор. У Вашингтон се вратио на кратко осамдесетих, да би га Иглбергер изабрао за свог шефа кабинета (1992-1993). Под нејасним околностима 2004. напустио је дипломатску службу и иступио из Стејт департмента у којем је провео безмало три деценије. Уместо повратка у САД, одлучио је да се стално настани на Балкану. Купио је луксузну вилу у градићу Цавтат на хрватском приморју, петнаестак километара јужно од Дубровника и ту се сместио, остављајући двоје старије деце у Америци.

Монтгомеријево балканско искуство заиста јесте богато. Он је Југославију упознао за живота Јосипа Броза, посматрао је њен трагични крај из непосредне близине и најзад директно учествовао у преломним политичким догађајима. Селећи се, током деведесетих, из Софије у Загреб, из Загреба у Београд, он се увек налазио на правом месту, у правом часу.

* * *

Вилијам Монтгомери је, по доласку у Србију, имао једну велику предност над нама. Он је много боље познавао нас, него што смо ми познавали њега. Није припадао групи америчких посредника из Стејт департмента који су одржавали везе с Милошевићем или с опозицијом. Држао се по страни, али је био одлично упућен у све што се око њега догађало. Појавио се изненадно, тек кад је било одлучено да ће управо он бити амерички амбасадор у Београду.

Ово наравно није значило да нико од нас није знао ко је Вилијам Монтгомери. Неки су га чак и лично упознали. Али, све су то била површна познанства и недовољна обавештења.

Монтгомери је био од оне врсте дипломата који делују иза затворених врата. Више је волео тихе разговоре у четири ока, него да се нађе под рефлекторима јавне политике. Он је више обавештајац и завереник, него што је амбасадор. Његов начин рада је обично из сенке, посредан и тајновит, преко одређених људи или сарадника из амбасаде. Монтгомери шаље поруке из друге или треће руке, готово увек нејасне и вишезначне. Он нашироко и надугачко испијава терен пре него што одлучи да наступи.

Људима прилази срдачно, са широким осмехом типичним за Американце. Око оне особе до које му је стало, у стању је био да месецима плете мрежу с једним јединим циљем на уму. Чинио је све могућно не би ли се

приближио што ближе и тако заслужио апсолутно поверење своје жртве, а онда преко ње остваривао своје скривене замисли и комбинације.

У његовом раду никад и ништа није искрено и отворено. Он се није двоумио да човека слаже у лице или намерно доведе у заблуду. Он је умео да обмане саговорника и није се либио да злоупотреби туђе поверење. Монтгомери је, уистину, био један дипломатски опсенар.

Своју неморалност правдао је својим професионализмом. Ако га ухвате у недоследности или превари, био је у стању да одговори сасвим хладнокрвно као да је то потпуно нормална ствар:

"Немој да се љутиш. Није у томе било ничег личног. Све је било строго пословно... Уосталом, знаш ли шта је уствари амбасадор? То је у основи исправан човек, чији је главни посао да лаже за своју земљу."⁴¹

* * *

С лидерима ДОС, Монтгомери се играо као "мачка с мишем". Ниједан од нас, ма шта о себи мислио, није био дорастао његовом степену дволичности. Нема, уз то, ниједног међу нама кога он није насамарио и превео "жедног преко воде".

Монтгомери је био сплеткарош и вероломник, много више него што је био отмени дипломата финих манира. Али, нажалост, у очима Америке за Србију и за Србе управо је одговарала таква личност. Милошевићу је додељен Холбрук, ДОС-у је следовао Монтгомери.

Битних разлика између њих двојице није било.

* * *

---

⁴¹ "Don't be mad. There was nothing personal about it. Everything was strictly bussiness. By the way, do you know who is an ambassador? Basically it's a decent man who's job is to lie for his country."

Захваљујући свом богатом искуству у балканским земљама и годинама проведеним у дипломатској служби, Монтгомери је у Вашингтону уживао непревазиђен утицај.

Уз то, вешт да своје мишљење протури тачно на оно место у америчкој администрацији с ког ће имати највећег ефекта, он је био високо цењен у политичким круговима САД на обе стране, и међу демократама и међу републиканцима.

Вилијам Монтгомери је припадао оном соју људи који знају како се проналазе пречи путеви до циља. Поред редовних канала ка Вашингтону, он је, и чешће и радије, користио оне околне и незваничне. Тако је остављао утисак изузетно ефикасног посланика. Али, још и више од тога, једног човека с посебним везама у врховима САД који, уколико хоће, може да омогући оно што нико други не може.

Знајући врло добро да Балканци слабо познају Америку, а да према њој гаје велико страхопоштовање, Монтгомери се с успехом постављао као поуздана карика у оба правца. Није постојао политичара коме није било стало да посети САД и буде примљен на што вишем месту. А то је искључиво зависило од његове добре воље. Кома је желео, Монтгомери је могао да учини. Кома није, том су капије америчке престонице остајале затворене.

Одатле је долазила његова моћ, неупоредиво већа од оне којом обично располажу инострани амбасадори.

Поред интереса САД, чинило се као да Монтгомери заступа и интересе једне друге државе. За време боравка у Србији, он је у свакој згодној прилици гледао да помогне оној земљи из које је стигао у Београд. На први поглед, то његово успутно деловање није било јасно видљиво, јер је превејани Американац

умео да прикрије своје истинске намере. Мало оштрије око, међутим, могло је запазити Монтгомеријеву нарочиту осетљивост према Загребу.

Да ли је то била последица упутстава из Стејт департмента или је он сам одлучио да помаже Хрватској сигурно се никад неће сазнати. Да ли је то био разлог његовог наглог повлачења с места амбасадора САД у Београду, такође ће остати неразјашњено до краја.

Како било, Монтгомери је био међународни преговарач с неколико упоредних равни у својим посредничким пословима. Званично дипломата САД, он је зацело обављао важне послове и за друге муштерије. Уз благослов својих шефова у Вашингтону или без њега.

* * *

У своје посебно чуване тајне рачунао је пријатељство с извесним Небојшом Вујовићем. Овај господин био је отправник послова у амбасади СРЈ у Вашингтону пред бомбардовање 1999. Заједно са свим осталим југословенским дипломатама и службеницима избачен је из САД пошто је Милошевић прекинуо дипломатске односе са Америком. Потом је постављен за гласноговорника Савезног министарства иностраних послова. Био је један од преговарача и потписник "војно-техничког споразума" између СРЈ и НАТО којим је обустављено бомбардовање, а Косово и Метохија потпали под међународну управу. Сматрао се за једног од најближих Милошевићевих поузданика за односе са САД.⁴²

---

⁴² Неколико пута током 2001. Вујовић је покушао да дође у Вашингтон у својству специјалног изасланика председника СРЈ Војислава Коштунице, али без успеха. Године 2002. послат је у главни град Америке као шеф представништва компаније "Хемофарм" из Вршца. Његов утицај на рад амбасаде Србије и Црне Горе превазилази утицај самог амбасадора. Он, Раде Булатовић (директор БИА и бивши Коштуничин саветник за националну безбедност) и Градимир Налић (адвокат Демократске странке Србије и бивши Коштуничин саветник за људска права) чине кумовски троугао опасних моћи и намера.

Откад потичу везе Вујовића и Монтгомерија и која је била права садржина тих односа није познато.

* * *

Поврх свега овог, Монтгомери је за остварење својих циљева врло вешто умео да користи и писане и електронске медије. За ово није морао много да се труди. Звали су га са свих страна, просто се утркујући у томе која ће му новина или телевизија дати више простора. Био је, јамачно, једини инострани изасланик који је истовремено писао редовне коментаре о унутрашњим питањима у два различита дневна листа, једном у Црној Гори, другом у Србији.

Телевизијске наступе бирао је с особитом пажњом. Није претеривао у појављивању, али кад је то чинио било је то у форми дугачких интервјуа у којима је он био једини саговорник. Својим речима је придавао изузетан значај, мада су, истина, томе веома доприносиле и саме медијске куће у Србији. Његова јавна иступања, али и његове изјаве за јавност најављивана су на сва звона и представљана у најударнијим терминима.

У друштву своје супруге, рођене Енглескиње⁴³, био је виђен гост готово свих скоројевићких и богаташких приредби у Београду. Понекад је и сам био домаћин тзв. "хуманитарних" скупова који су уствари служили за окупљање, дружење и јавно представљање српског "цет сета". У овим приликама његова жена је, по правилу, предњачила у слободи облачења и понашања, изазивајући салве чуђења и оговарања присутних дама, али и целокупне београдске чаршије.

---

⁴³ Лин Монтгомери се пријавила на постдипломске студије код загребачког професора Жарка Пуховског. То је био изговор да често путује у главни град Хрватске. Чаршија је распредила причу о њиховој вези, дубљој него што је обично веза ментора и његовог студента.

Монтгомеријево најмлађе дете ишло је у једну београдску основну школу, а не у америчку школу која постоји у Београду.

Монтгомерију као да ништа од тога није сметало. Он је увек деловао као да ужива у раскалашности своје животне сапутнице и мајке своје троје деце, али јој се никад није придруживао у распусном весељу.

А она, Британка једноставнијег порекла и образовања, знала је да о њему говори с нескривеним ниподаштавањем. За једном свечаном вечером на којој су се служили плодови мора и морска риба добацила је ливрејисаном послужитељу:

"Sorry, but could you serve my husband something else? He would much rather have a big and juicy sirloin steak and potato chips than this sophisticated, deliciously looking sea food. He is a real American cowboy, you know."⁴⁴ Грохотом се смејала док је говорила.

На те речи Монтгомери се само благо осмехнуо и потврдно климнуо главом келнеру.

На опште изненађење, заиста су му донели бифтек и кромпир.

2

Још за време Ћинђићеве владе, Монтгомери је био најзначајнија личност у београдском дипломатском кору. У време владе Зорана Живковића, постао је централна фигура укупног политичког живота у Србији.

Под Ћинђићем, Монтгомеријева реч се веома уважавала. Под Живковићем, примала се као неприкосновена заповест.

Ни један ни други нису сумњали у његове добре намере. А он је, уствари, највише помагао Војиславу Коштуници.

---

⁴⁴ "Извините, да ли бисте могли да мом мужу послужите нешто друго? Он би много радије појео један велики и сочан бифтек с прженим кромпиром него ову префињену морску храну дивног изгледа. Он је прави амерички каубој, знате."

Монтгомери је за Коштуницу завршио посао око посете председнику Бушу у мају 2001. Ђинђић је на сусрет с америчким председником морао да чека до лета 2002, а и тад је посета остварена без Монтгомеријевог посредовања.

Његови извештаји о односима у ДОС приказивали су Коштуницу и Ђинђића као два лидера који се међусобно боре за власт т.ј. Милошевићево политичко наследство. Ако је за Коштуницу реферисао да је био близак војним круговима, за Ђинђића је говорио да се налази под утицајем Милошевићевих људи из државне безбедности. Ако је први био против сарадње с Хашким трибуналом, други је био повезан са српским тајкунима и криминалцима. Коштуница можда није љубитељ Америке, али то није ни Ђинђић. Председник СРЈ је, поред свега, један поштен и искрен човек. За премијера српске владе се то не може рећи, била је његова општа оцена. Ђинђић јесте ухапсио и испоручио Милошевића, али не зато што је био уверен у исправност тог поступка, већ зато што није имао другог избора. Без обзира на своје резерве према суду у Хагу, Коштуница се том чину није успротивио, иако је могао. Најзад, спор у Србији после 5. октобра није проистекао из различитих погледа на прошлост и будућност Србије. Сукоб Коштунице и Ђинђића био је у основи личне природе. У поређењу њих двојице, закључивао је амерички амбасадор, далеко опаснији и незгоднији био је Зоран Ђинђић.

Монтгомеријева идеја је била јасна. Требало је створити утисак у Вашингтону како ни један ни други не заслужују пуно поверење САД. Другим речима, то је значило да Србија није значајно променила своју природу после пада Милошевића и да због тога на њу треба и даље примењивати оштре мере политичког дисциплиновања.

На другој страни, Монтгомери је објашњавао, промене које су наступиле у Хрватској после смрти Фрање Туђмана несумњиво показују да се Загреб потпуно окренуо Америци и Европи и да на том путу стоји далеко испред Србије. Отуд и помоћ Сједињених Држава Хрватској треба да буде осетно јача него помоћ Србији.

Постојао је, дакако, још један важан разлог због ког је Американцима више одговарао Коштуница него било који други политичар у Србији.

Радило се о овом.

Војислав Коштуница са својом логиком средње линије између Милошевићевог наслеђа и ослобођене Србије показивао се као врло погодно оруђе преко ког ће се остварити преостали интереси САД на средишњем Балкану. Догод је Србија на пола пута, без дефинитивног раскида с Милошевићем трагичном заоставштином, она ће бити довољно слаба да се не може супротставити остварењу иностраних планова. Догод буде робовала предрасудама неће бити способна да преговара с међународним чиниоцима на равној ноzi. Догод се налази у оваквом неодређеном стању, она не може бити активан учесник политичких процеса, већ само њихов објекат.

Зато су Американци подржавали Коштуницу и његову политику.

* * *

Вилијам Монтгомери је нарочито волео да мешетари међу осталим првацима ДОС. Сваког од њих је обмањивао како баш њега уважава и цени више од других и да баш он може рачунати на посебну америчку брижност.

Њима, наравно, није требало много убеђивања. Брзо су прихватили причу о свом изузетном значају у српској политици САД и пристајали да, свесно или

не, постану машице у Монтгомеријевим рукама. Тиме ће, мислили су, обезбедити најчвршћи ослонац за своје будуће каријере.

На Американце се највише позивао Небојша Човић⁴⁵, уображавајући да су му улога на југу Србије и место у тзв. Координационом центру за Косово и Метохију донели ненадокнадиву предност у очима Американаца. Испоставило се да од те предности и америчких обећања није било ништа. Човић је, после свега, остављен на цедилу.

Монтгомеријевим бајкама најгоре је насео генерал Момчило Перишић.⁴⁶ Не само што је због тога лишен слободе и осумњичен за издају, него је, после низа непријатности, морао да се суочи и са оптужницом из Хашког тужилаштва.

И Вук Обрадовић⁴⁷ је поверовао америчком амбасадору, надајући се да ће његов успон на врх доћи сам од себе зато што су Американци тако одлучили. Одуван је с политичке сцене једним потезом Зорана Ђинђића, а да Монтгомери није ни прстом мрднуо за његов спас од потпуног нестанка из политике.

Ни други челници ДОС нису успели да одоле Монтгомеријевим дипломатским и личним чарима.

---

⁴⁵ Био је председник београдских социјалиста, градоначелник Београда и Милошевићев мезимац до 1997. Присуствовао је злогласном "контрамитингу" који је Милошевић организовао 24. децембра 1996. с намером да изазове масовне сукобе на улицама главног града. Напустио СПС тек пошто се криза завршила, образовао је своју странку и придружио се опозицији. После 5. октобра постао је потпредседник владе Зорана Ђинђића, али је изабрао Коштуничину страну. Имао је запажену улогу у обарању Слободана Милошевића. С положаја шефа Координационог центра за Косово и Метохију и свих осталих функција смењен је у јесен 2005.

⁴⁶ Генерал Перишић био је некадашњи начелник генералштаба под Милошевићем, доцније лидер ДОС и потпредседник владе Србије после 5. октобра 2000. Припадници војне безбедности ухватили су га за време састанка с једним обавештајним службеником америчке амбасаде. Поднео је неопозиву оставку на место потпредседника владе. Оптужен је за издају, али поступак није доведен до краја. Помињало се да је Перишић Американцу предао некаква документа и да је за ту услугу примио одређен новац. Права истина се до данас није сазнала, а његова кривица никад није доказана. Иза ове спектакуларне акције стајали су најближи Коштуничини људи генерал Аца Томић, шеф војне службе безбедности и Раде Булатовић, саветик за националну безбедност.

⁴⁷ У младости Титов генерал, Обрадовић такође је приступио ДОС-у и за то доцније награђен положајем потпредседника владе Србије. Оптужен за сексуално узнемиравање од неколико млађих чланица своје странке био је присиљен да поднесе оставку (2001). Убрзо је нестао с политичке сцене.

Једини човек који је прозрео Монтгомеријеву игру био је Владимир Поповић, озлоглашени Ђинђићев шеф Бироа за комуникације. Он се једини није плашио да отворено говори о злим намерама амбасадора САД и његовом штетном деловању у политичком животу Србије. То је био један од разлога због ког је дошло до разлаза Ђинђића и Поповића 2002⁴⁸. Зато је и навукао на себе гнев лукавог Американца. Лични рат између њих двојице траје и дан данас.

* * *

Вилијам Монтгомери је тотално завладао Србијом тек у периоду после Ђинђићеве погибије. Недорастао тешком задатку председника владе Зоран Живковић⁴⁹ се лако препустио утицају америчког амбасадора. Није прошло дуго, а Монтгомери је преко Живковића вукао све конце српске политике, и домаће и спољашње.

Живковић се надао да ће његова позиција бити најчвршћа уколико иза себе има представника САД и да у том случају нема од чега да страхује. Кораци које је морао да прави изискивали су храброст и одлучност, просто зато што су околности у Србији биле такве. Неспреман да самостално преузме тако тешку одговорност, Живковић је савете и охрабрење тражио код оног који је представљао најмоћнију силу света.

---

⁴⁸ Владимир Поповић је поднео оставку председнику владе Србије која никад није усвојена (2002). Вратио се у владу непосредно после убиства Зорана Ђинђића и то из личних и пријатељских мотива. Носи највеће заслуге за владине успехе током ванредног стања и операције "Сабља" против организованог криминала. После сукоба са Зораном Живковићем (2003.) напустио је посао у влади Србије, али је наставио борбу за своја уверења као истакнути појединац. Сматрало се да је најближи Чедомиру Јовановићу т.ј. да управо он стоји иза политике Ђинђићевог љубимца.

⁴⁹ На сам дан убиства Зорана Ђинђића 12. марта 2003. Небојша Човић је покушао да се наметне као једини кандидат за новог премијера. Он је у име владе саопштио јавности да је Ђинђић убијен и заказао седницу председништва ДОС за седам сати те вечери. Том седницом је и председавао. Искључиво захваљујући акцији неколицине чланова ДОС осујећен је овај Човићев план и мандат за састав нове владе поверен Демократској странци као што је изричито налагао коалициони споразум закључен између странака у ДОС. Главни одбор Демократске странке је, накнадно, за мандатара предложио свог првог потпредседника Зорана Живковића.

Долазак тадашњег државног секретара Колина Пауела у Београд и разговор са Живковићем коначно су уверили лаковерног Нишлију да је Монтгомери човек на ког се вреди ослонити. Амерички амбасадор је наравно учинио све што је било потребно како би Пауелову посету приказао као своје дело. Живковић је, после тога, постао лак плен за лукавог Американца.

Приватизација Дуванске индустрије у Нишу представљала је прићу за себе. Као купац се појавио амерички "Филип Морис", а цена је вишеструко превазилазила све дотадашње приватизационе послове у Србији и исказивала се у стотинама милиона долара. И овде је Монтгомери дејствовао као кључни посредник чијом заслугом је неискусни српски премијер постигао врхунски резултат у процесу продаје друштвених предузећа.

Да ли су Монтгомеријеви интереси били само дипломатски или је он у овом послу имао и неку другу рачуницу и даље је отворено питање. Оно што је сигурно јесте чињеница да се радило о фабрици из родног града тадашњег премијера Србије у којем је, претходно, два пута узастопно биран за градоначелника⁵⁰.

* * *

Обрачун са извршиоцима атентата на Зорана Ђинђића прерасла је у борбу против организованог криминала. Уведено је ванредно стање током ког је приведено скоро дванаест хиљада људи. Неколико хиљада осумњичених је задржано у полицијском притвору, али су против врло малог броја од њих подигнуте оптужнице. Остали су пуштени после дужег или краћег затварања.

---

⁵⁰ Први пут почетком 1997, после тромесечних демонстрација, а други пут у септембру 2000. Уз то, Живковић је био неспорни лидер Демократске странке у Нишу. Дао је оставку на место председника скупштине Ниша пошто хе именован за савезног министра унутрашњих послова у коалиционој влади ДОС и црногорских социјалиста 2000, под председништвом Зорана Жижича. Непосредно пред Ђинђићево убиство, био је предложен за савезног министра одбране. На то место је, уместо њега, дошао такође кандидат Демократске странке Борис Тадић.

За време акције "Сабља" похватани су главни шефови криминалних група у Србији, али нису пронађени Ђинђићеви атентатори. Разјашњено је убиство Ивана Стамболића из 2000. и читав низ других тешких кривичних дела.

После четрдесетак дана, ванредно стање је укинато, а влада је у том тренутку била на врхунцу популарности. Народ је веома одобравао све што се у том времену догађало, без обзира на замерке опозиције како су кршена основна људска права и ограничаване демократске слободе.

Живковић је одбио савет да се избори распишу управо тад, да се очува јединство ДОС и да се искористи врло повољно расположење јавности. Током лета и јесени 2003. премијер Живковић је изгубио контролу над ситуацијом и најзад поднео оставку под налетима противника различитих боја и свакојаким афера које су потресале и владу и скупштинску већину.

Разједињени ДОС прошао је катастрофално на парламентарним изборима крајем 2003. Живковић је, нешто раније, убедљиво поражен у страначкој трци за председника. Нови вођ Демократске странке постао је Борис Тадић.

У свему овом, по оном што се данас зна, кључне одлуке је доносио Монтгомери. Живковић је био пуки извршилац.

* * *

Живковић и Монтгомери остали су у пријатељским односима и пошто су обојица сишли с политичке позорнице.

3

Заиста редак пример представља случај кад један професионални дипломата напусти не само положај амбасадора, него и државну службу, и тиме

оконча своју каријеру. Још је занимљивије то што се није вратио да живи у својој земљи, већ се преселио у државу у којој је провео неколико ранијих година у својству шефа дипломатског представништва.

Управо се то догодило Вилијаму Монтгомерију.

САД су огромна сила која има начина да прикрије оно што није у њеном националном интересу. Зато и није процурила ниједна вест о наглom повлачењу амбасадора из Београда.

* * *

Да се Американцима постави питање о Монтгомеријевој смени, стигао би отприлике овакав одговор.

Нема у томе ничег посебног. Промена амбасадора је уобичајена процедура. Монтгомери је дуго био у дипломатској служби, достигао је највише звање, тако да је било сасвим природно очекивати да ће тежити новим животним и професионалним изазовима.

Све то, маколико вешто сачувано, ипак не значи да се не би смеле износити одређене претпоставке поводом овог изузетног догађаја.

Није могло бити случајно то што су одједном прекинуте сви Монтгомеријеви односи с његовом матичном кућом, Стејт департаментом. За то је морао постојати врло јак разлог.

Није могло бити случајно ни то што се није вратио у Сједињене Државе. Наводно, решио је да се бави приватним послом на Балкану. Каквим послом - није обелодањено.

Упада у очи да је његов наследник, амбасадор Мајкл Полт, човек потпуно друкчијег кова. Полт је званичан и јаван, с приметном раздаљином у односу на све политичке чиниоце у Србији. Његово међународно искуство је неупоредиво

скромније него Монтгомеријево. Ако постоје двојица тотално различитих људи међу америчким амбасадорима, онда су то Монтгомери и Полт.

Очито је постојала намера да се изврши оштар рез у политици коју ће САД водити у Србији. За ту нову политику био је неопходан и нов човек. Што је урађено, урађено је. Монтгомеријев начин рада није више био потребан.

Није замењен само амбасадор. Током неколико месеци Стејт департамент је заменио целокупно дипломатско представништво у Београду. Ниједан Монтгомеријев сарадник се није задржао на свом месту. Сви су повучени.

* * *

За све ово су, по свему, постојали врло значајни мотиви.

Који мотиви, вероватно никад нећемо открити.

Мали су изгледи да ће Монтгомери икад проговорити. Још су мањи да ће, и ако проговори, признати целу истину.

Догађаји који су се у Србији одиграли у годинама после Милошевићевог пада толико су прљави да о њима, јамачно, нико од учесника и виновника неће прозборити ниједну реч.

Једно, ипак, јесте неспорно.

У свему томе, Вилијам Монтгомери је играо централну улогу.

ДОДАТАК 3

Милан Ст. Протић

ЈАКОБИНСКИ ТЕСТАМЕНТ⁵¹

Пишем ово више због читалаца, него због г. Антонића. За разлику од других, мене није много погодио његов текст у којем помиње и моју маленкост као једног од примера екстремног револуционара.

Поређење с вођима Француске револуције свакако је комплимент који, нажалост, нисам заслужио. Прваци јакобинског клуба уписали су своја имена великим словима у историју света. Ми нисмо успели ни да оборимо комунизам у Србији. Ипак, сама чињеница да ме је неко сврстао у исти ред с Барнавом, Дантоном и Сен-Жистом показује да је 5. октобар у себи носио жар револуционарне промене.

Следи једна лекција и један савет г. Антонићу.

Јакобинци нису били најекстремнији изданак Француске револуције. Међу предводницима париских "санкилота" налазили су се људи од којих је страховао и сам Робеспјер⁵².

---

⁵¹ Чланак је објављено у београдском недељнику НИН, бр. 2812, 18. новембра 2004. Овде је дат у нескраћеној верзији.

⁵² На пример Ебер и Мара.

Уз то, међу француским револуционарима није било "умерених". И жирондисти су, истоветно јакобинцима, захтевали смртну казну за Луја Шеснаестог. Разлика је била једино у томе што су жирондисти тражили суђење па погубљење, а јакобинци директно извршење смртне казне без судског поступка. Расправа је у основи била филозофска: да ли се суди обичном грађанину који подлеже кривичном гоњењу или монарху чија је личност изнад закона. Парламентарна дебата се ипак окончала суђењем "грађанину Капету" (Лују Шеснаестом) пред делегатима Народне скупштине. Осуђен је на смрт и гиљотиниран 1792. заједно са својом супругом, бившом краљицом Маријом Антоанетом, иначе Аустријанком.

У умерене вође Француске револуције могао би се убројити најпре гроф Мирабо који је заиста покушао да пронађе компромис између краљевине и револуције. Наравно, без успеха Умро је 1791 необављеног посла. А о томе да ли је гроф Мирабо био истински револуционар или плаћени реформатор, историчари леме копља последњих две стотине година.

Моја добронамерна препорука Антоновом потомку била би да прочита понеку књигу пре него што се одважи да пише о историјским личностима и догађајима. Овако би читалац могао да дође у искушење и да га сврста у ону врсту јавних радника које је Слободан Јовановић називао полуинтелектуалцима. О Француској револуцији написана је читава библиотека радова, понеки и на српском⁵³, тако да сам сигуран да би бар један од њих могао помоћи и г. Антонићу.

Код г. Антонића постоји, дакако, један озбиљнији проблем од непознавања историје Француске револуције. То је његова неспособност да

---

⁵³ Најбоља и најпознатија је "Вођи Француске револуције" Слободана Јовановића.

разликује револуционарне циљеве од револуционарног терора. За њега израз "промена институција пречим путем" означава позив на разрачун с носиоцима "ancient regime"⁵⁴. Он не схвата да се један поредак настао на голом насиљу (комунистичка револуција) не може мењати тако што ће се поштовати његов правни систем, већ да револуционарна промена управо значи потпун уставноправни, политички, економски и културни прекид с тим поретком. и изградњу новог на сасвим другачијим вредносним темељима. То да је комунистички систем код нас успостављен актима силе ваљда не треба поново доказивати. О томе речито говори књига В. Коштунице и К. Чавошког "Страначки монизам или плурализам" (Београд 1983).

Дакле, циљ 5. октобра уствари није био револуционаран, већ противреволуционаран. Требало је да се укине једно политичко и економско устројство створено насиљем, у име једне интернационалне идеје (комунистичке) и уз помоћ једне стране армије (совјетске).

Терор за који нас Антонов потомак оптужује није био својствен првацима 5. октобра, већ режиму Слободана Милошевића и Милошевићу самом. Убеђени комуниста, који по сопственом признању никад није променио своје идеолошко уверење, служио се терором и према противницима у Србији и ван ње, и према Србима и према другима.

Међу првацима 5. октобра није било ниједног који је био спреман на освету и кажњавање, али су за то били спремни остаци пораженог режима. Искористили су прву прилику и мучки убили првог и јединог демократског и некомунистичког председника владе у Србији после 1944.

---

⁵⁴ Француски израз за стари (предреволуционарни) поредак.

Они, тзв. "умерени", који се у француској историографији називају и "опортунисти"⁵⁵, нису имали успеха ни у Француској, али ни код нас. Ту им неће помоћи ни благонаклоност г. Антонића. Њихово инсистирање на "легалizmu" у почетку је било невешто прикривена тежња да се очувају и заштите главне полуге власти наслеђене од Милошевића. Данас за то више нема потребе. Данас се они отворено приказују као настављачи његове политике и сарадници његове партије.

Људи попут г. Антонића имају склоност да пишу о догађајима из прошлости и садашњости чији истински значај и дубину нису кадри ни да препознају, а камоли да разумеју. За њих би најбоље било да се окану крупних тема, јер је очито да им нису дорасли ни као хроничари, ни као писци, ни као савременици.

Ми "српски јакобинци" носимо жал и горчину за то што нисмо успели, што наша вера у врлину личног морала и личне слободе није надвладала изазове власти, што нисмо издржали до краја. За утеху, у томе нису успели ни наши велики француски претходници. Њихове идеје, међутим, однеле су коначну победу и обележиле потоњу историју Европе и света. Зато су њихова имена неизбрисива за вијеки вјеков.

Нама остаје мала нада да ће и идеје темељитог преображаја Србије и њеног свеобухватног просвећења једног дана победити,

Нисам уверен да ћемо ми још бити ту да то видимо. Али, док нас има, борићемо се свим моћима којима располажемо за тај вечити петооктобарски идеал.

---

⁵⁵ Велики републикански покрет у Француској поделио се на "опортунисте" и на "радикале" средином седамдесетих година деветнаестог века. Прве је предводио Леон Гамбета, а друге Жорж Клемансо. Ови други, дакле "радикали", били су идеолошки узор и нашој Народној радикалној странци основаној 1881.